

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

I ANLEDNING AF
PASTOR VILHELM BIRKEDALS
„PERSONLIGE OPLEVELSER“

AF

JOHANNES CLAUSEN
SOGNEPRÆST

ODENSE
FORLAGT AF DEN MILO'SKE BOGHANDEL
TRYKT I MILO'SKE BOGTRYKKERI
1891

Forord.

Først efterat jeg havde affattet dette lille Skrift, faldt det mig ind i en lille Kreds at læse min Tiltrædelses- og Afskeds-Prædiken i Ryslinge (18de Febr. 1866 — 25de Novbr. 1877), hvilke ere trykte i min Prædikensamling fra 1882, for at se, om Aanden og Tankerne her stemmede med, hvad jeg i Skriftet har anført ud fra min Erindring. De, som hørte disse Prædikener oplæse, fandt, dels at de bekræfte Rigtigheden af, at jeg ikke havde en saadan Hensigt med mit Komme til Ryslinge, som Pastor Vilhelm Birkedal nu vil tillægge mig i sine »Personlige Oplevelser«, dels at de vise, hvorledes det forholdt sig med min Grundtvigianisme efter tolv Aars Ophold i Ryslinge. Jeg har da fulgt det Raad, som blev mig givet, at lade disse Prædikener ledsage mit lille Skrift som et Slags Bilag til mit Selvforsvar.

St. Peders Præstegaard, Slagelse, den 1ste Febr. 1891.

Johannes Clausen.

Pastor Vilhelm Birkedals Biografier eller, som han kalder dem: »Personlige Oplevelser«, ville sikkert faa mange Læsere; thi Skildringen af levende Personligheder udøver i Reglen en stor Tiltrækning paa de fleste Mennesker, især naar den kommer fra en af Mange kjendt Mand. Tidligere var det det Almindelige, at baade Autobiografier, Memoirer og Biografier først kom for Lyset efter Forfatterens og de skildrede Personligheds Død. Og dette af flere Grunde; dels vilde man forskaane endnu Levende for, at deres Personligheder og Liv med dets Skrøbeligheder blev gjort til Gjenstand for offentlig Omtale, dels vilde man ikke nære deres Forfængelighed ved Ros, dels endelig have de fleste Biografer erkjendt, at det er vanskeligt, staaende midt i Tidens Rørelser, i de ikke afgjærede og fra flere Sider ikke opklarede historiske Forhold, at dømme en Person retfærdigt og uhildet; man vilde give Historien Tid til at træde retledende til.

Denne gode Regel har V. B. ikke fulgt i sine »Personlige Oplevelser«. Han har skildret ikke blot Døde, men ogsaa Levende; saa selvsikker er han paa Rigtigheden af sin Opfattelse af Personligheder, at han ikke har været bange for at sætte sig paa Dommer-

sædet og udtale for Alle Dommen over dem; thi han giver ikke enkelte Strejflys over Personer, enkelte Bemærkninger om dem og Træk af deres Liv; nej, han tager hver enkelt Person frem for sig — og saa tegner han rask væk et Billede af dem, der skal gaa og gjælde for rigtigt. Nogle roser han i høje Toner, det er fuldstændige Lysbilleder; over Andre fælder han uskaanstomt Dommen, saa at de komme til at staa Graat i Graat. Har V. B. nu virkelig den for en Biograf saare nødvendige Evne roligt og uhildet at kunne fælde en billig og retfærdig Dom over Personligheder? Efter min og sikkert Manges Mening mangler han denne Evne i en endog saare høj Grad. Han er jo nemlig og har altid været en udpræget Partimand; tilmed har han, som bekjendt, indtaget en Førerstilling i en kirkelig Retning, der vel ikke saa meget nu, som da den stod paa sit Højdepunkt — og fra den Tid skriver sig jo de Indtryk, ud fra hvilke han nu skriver — er kjendt af Alle udenfor den som meget ensidig og partihildet. Ensidighed findes vel hos alle Partier og særlig hos deres Førere; den grundtvigske Retning har huset en saadan, visselig ikke mindre end andre. Der-til kommer, at V. B. i en ganske særegen Grad er en Ordets Mand, vel i god Forstand, for saa vidt som han taler ud fra et varmt, ædelt Hjærte; men han er en stor Idealist, blind for mange praktiske Forhold; han er ingen Handlingens Mand. Heraf følger, at han mangler Betingelserne for at kunne bedømme mange Personer retfærdigt, fordi disse maa ses ud fra de praktiske Forhold, i hvilke de have virket. Man skulde ogsaa have troet, at særligt en Mand som V. B. vilde have været varsom eller tilbageholden med sin

Dom over andre Personligheder, deres Liv og Virken, naar han havde kunnet eller villet betænke, hvilke haarde Domme, der ere overgaaede ham, ikke af Personer just, men af Historien, og det baade i folkelig og kirkelig Henseende. Thi næppe har nogen Mand i Danmark i vor Tid oplevet bitrere og større Skuffelser og Ydmygelser end han, netop saa store, fordi Virkeligheden kom til at staa i den grelleste Modsetning til hans profeterende store, stærke og dristige Ord. Af saadanne har Ingen vel været dristigere end dette, at Vorherre ikke kunde undvære Danmark. Om han er Ophavsmanden til dette Ord, veed jeg ikke; men vist er det, at han har brugt det mange Gange. Men han synes mere end de Fleste at mangle Selvkritik.

V. B. er en varm, trofast Ven; sine nærmeste Venner, for største Delen Partivenner, skildrer han med de lyseste Farver, blind mange Gange for deres Skrøbeligheder og Mangler. Dette kan jo være kjønt nok; men et sandt historisk Billede kommer altsaa ikke frem ved hans Skildring med Ros og Berømmelse ud over alle Grænser; og Skyggerne lægges desto mere over dem, der ikke hørte hans Parti til. Denne Ejendommelighed har han tilfælles med den hele grundtvigske Retning, i al Fald fra tidligere Tid, hvilket har fremkaldt megen Satire over den. I min Ungdom hed det i en Meddelelse i et Blad om Indvielsen af en grundtvigsk Skole, at man enedes om, at Hovedformalet skulde være indbyrdes Berømmelse. Naturligvis var det Satire, men den var ikke uberettiget. Personlig har jeg mange Gange i grundtvigske Præstekredse, fra hvilke jeg forøvrigt har mange lyse Minder

om Liv og Friskhed, om at man var fri for alle, baade vel- og højærværdige Stylder, været Vidne til en indbyrdes Lovprisning, som tidt forargede mig og bragte mig dette Ord i Tanker: »Jeg vil ikke smigre noget Menneske; thi jeg forstaar ikke at smigre, ellers skulde min Skaber om en føje Stund rive mig bort« (Job 32, 21). Hovedparten af al denne Berømmelse fik V. B. Naar jeg ikke sjælden har hørt ham her over for sige med Lune: Ros mig kun, jeg gider gjerne hørt det! kunde det synes, at han blev uberørt, ikke tog Skade heraf; hans »Personlige Oplevelser« turde dog afgive tilstrækkelige Vidnesbyrd om, at dette ikke er saa.

Det har utvivlsomt været pinligt ikke alene for adskillige Personligheder, men ogsaa for deres Slægt og Venner at se de Skildringer, V. B. giver af dem. hvorledes han fremdrager Udtalelser af dem inden fire Vægge, som de aldrig have drømt om, at særlig en Mand, der kalder sig deres Ven, kunde ville føre frem for Offentligheden. Det synes virkelig i flere Tilfælde at være en ligefrem Krænkelse af Privatlivet. En Enkelt, Digteren H. P. Holst, synes kun af den Grund at figurere i »Personlige Oplevelser«, for at der kunde blive Lejlighed til at anføre en af V. B. ganske vist godt affattet og anbragt Replik. De fleste skildrede Personer ville næppe tage til Orde mod V. B., selv om de føle sig saarede ved en uretfærdig eller uskaan-som Omtale; thi dels ville de vistnok nødigt med et Selvforsvar udsætte sig for Tilraabet: husk, det er vanskeligt at kjende, bedømme sig selv, dels fortrøste de betydeligere Mænd sig vel til, at senere Biografer ville berigtige V. B.'s Fremstilling af dem. For mit

Vedkommende stiller Sagen sig noget anderledes; jeg kommer jo nemlig kun af de Grunde med i V. B.'s Skildringer, hvad min Personlighed heller ingenlunde ellers kunde gjøre Krav paa, fordi jeg blev hans Eftermand i Ryslinge som Sognepræst, idet jeg benyttes som en lille Baggrundsfigur for et overmaade lyst Billede, V. B. giver af sig selv og Valgmenighedsdannelsen der. Men da jeg altsaa herved blev nært Vidne til en kirkehistorisk Begivenhed, der er bleven af ikke ringe Rækkevidde og indgribende Følger for Folkekirken, mener jeg mig i Stand til at kunne give et lidet Bidrag til Belysning af denne fra anden Side, som formentlig ikke vil være helt uden Interesse. Og derved faar jeg saa tillige Lejlighed til at fremkomme med et lille Selvforsvar overfor den af V. B. givne Fremstilling af min Optræden og Virken i Ryslinge, der i al Fald i flere enkelte Punkter er urigtig og uretfærdig. Jeg troer, at mine mange Venner fra den Tid kunne og ville indrømme Berettigelsen fra min Side til et Selvforsvar og godkjende Rigtigheden af min Fremstilling i Hovedsagen. Jeg er mig bevidst, at jeg altid har øvet mig i at være sand og ærlig, og at jeg har arbejdet, hvad jeg kunde, for Guds Rige og mit Fædreland, saa at jeg synes — det nægter jeg ikke — at jeg kunde have fortjent en lidt skaansommere Omtale af V. B., især da han kalder sig en Ven af mig; Mange ville vistnok synes, at det er en underlig Maade, hvorpaa han viser sit Venskab overfor mig. Men under alle Omstændigheder synes jeg, at han kunde have blot løseligt berørt min Person eller helt forbigaaet mig med Taushed, betænkende at vi mødtes i Forhold, hvor ikke blot vort eget, men

mange Andres Sind var i stærk Bevægelse, at han selv var den ene Part i Sagen og derfor i særlig Grad uskikket til at fælde Dom over den anden Part. Hvis V. B. havde kunnet nægte sig selv Tilfredsstillelsen af at lade sine »Personlige Oplevelser« udkomme inden sin Død, vilde næppe Nogen, i al Fald ikke jeg, have underkastet ham, hans Færd og Virken, nogen Kritik. fordi han er en saa gammel Mand. Men nu har han udæsket en saadan Kritik, ikke alene ved sin Skildring af Personer, men ogsaa ved sin Fremstilling af Valgmenighedsdannelsen og med den i Forbindelse staaende Forhold; og han har ingen Grund til at beklage sig over, at den fremkommer.

Naar V. B. siger, at han blev afskediget, fordi han havde angrebet »det daværende reaktionære Ministerium for den forsmædelige Fred, det vilde*) slutte med Fjenden«, da er dette jo rigtigt. Men det ligger nær at spørge: for hvilken virkelig dansk Mand eller Kvinde var denne Fred ikke forsmædelig? voldte den ikke os Alle den dybeste Smerte? mon mindre Danmarks Konge og hans daværende Ministre? hvo tør paastaa eller mene dette? Hvad Mening er der i denne Forbindelse, at kalde dem reaktionære? — belært af Historien, turde Meningerne om det Reaktionære hos dem nu være andre end den Gang — V. B. siger, at de vilde slutte en saadan Fred. Men var denne ikke en bydende, jærnhaard Nødvendighed, som Kongen og hans Mænd maatte bøje sig for med blødende Hjærter? Laa Landet ikke helt lamslaet? hvor kunde der tænkes at være Kræfter, som kunde kaldes frem

*) Udhævelse af mig.

til fortsat Kamp? V. B. maa have ment, at saadanne fandtes, og at hans bekjendte stærke Ord i Rigsraadet kunde kalde dem frem; ellers var der ikke Spor af Mening i hans Udtalelse. Men som han den Gang sikkert stod ene med denne Antagelse, saaledes har den senere Historie desværre kun altfor tydeligt vist, at en saadan Kraft ikke fandtes i det danske Folk. Her viser V. B. sig ret som Idealisten, Ordets Mand, blind for de virkelige Forhold. For Kristne synes der for ham, som for os andre, ikke Andet at gjøre, end at bøje sig under Guds Villie, hans Tugtelse, og bede om Kraft i Folket til Oprejsning. Men V. B.'s Ord blev kun Slag i Luften, en Anklage, der gjorde den formædelige Fred end tungere for Kongen og hans Mænd. Vilde disse hævde Gran af Myndighed og Værdighed, da maatte en Embedsmand, der havde udtalt sig som V. B., absolut faa sin Afsked. Dette var de Fleste ogsaa enige om den Gang, at V. B. ikke selv paa Forhaand var overbevist herom, er næsten ufatteligt, et nyt Vidnesbyrd om hans Blindhed for virkelige Livsforhold.

Der kan forøvrigt let paavises Paralleller til V. B.'s Udtalelse ved denne Lejlighed som Vidnesbyrd om, at han har brugt meget stærke Ord om andre Forhold, han vilde have ændrede eller helt kuldkastede, uden at han samtidigt kunde eller følte sig særlig forpligtet til at yde Arbejde eller Bidrag til, at noget Andet kunde blive sat i Stedet. Saaledes har jeg ofte hørt ham sige i sin Begejstring for Friskolen: riv blot hele Statsskolen ned! uden at betænke, at Betingelserne for Friskolen mangler de fleste Steder. I sin rigtige Vurdering af kristelig Fattigpleje, sagde han ogsaa ofte:

afskaf blot det lovbundne Fattigvæsen! glemmende at Betingelserne for en kristelig Fattigpleje mangler mange Steder og uden at betænke den Elendighed, som heraf vilde blive Følgen for mange Fattige. Naar han i sine stærke Angreb paa Latinskolen og Universitetet ofte sagde, at Forældre burde gaa uden om disse, selv om deres Børn, som de Første i Rækkerne, faldt som under Angreb i Krigen — og samtidigt lod sine egne Sønner gaa til disse Undervisningsanstalter, da var dette dog ogsaa en underlig Modsigelse.

Uagtet jeg den Gang som nu havde den ovenfor anførte Opfattelse af V. B.'s Afskedigelse, havde hans dristige Ord i Rigsraadet dog hos mig vakt Beundring for ham som en Helt, som havde Mod til at sige slige Ord og bringe det Offer, de absolut maatte kræve. Med disse Tanker mødte jeg V. B., da jeg tog ned til Ryslinge for ved Samtale med ham at komme paa det Rene med, om jeg turde følge Regjeringens Opfordring til at søge Embedet. Jeg blev dog meget skuffet ved mit første Møde med ham. At han kunde være bedrøvet over at skulle forlade sit gamle Hjem, var let at tænke sig; men jeg havde ventet i ham at træffe en Mand, der dog med nogenlunde Ro tog mod Følgerne af sine Ord. Men dette var ingenlunde Tilfældet. Han var i højeste Grad rystet, bittert anklagende ikke alene Regjeringen, men ogsaa mig, der efter hans Mening lod sig bruge af denne til et kjødeligt, plumpt Indgreb i et aandeligt Forhold. Jeg svarede ham, at Embedet jo var ledigt, at Kongen og Regjeringen utvivlsomt hverken kunde eller vilde tage hans Afskedigelse tilbage og tilføjede: nu har De, som er Grundtvigianer, været Sognepræst her i saa

mange Aar; lad nu mig komme til, saa kan det vise sig, hvad Vorherre vil udrette ved mig. Naar V. B. nu siger, at jeg efter Mødet med ham og hans bedrøvede Familie bestemte ikke at søge Embedet, da kunde han ikke vide dette; thi da hans Hustru indtrængende vilde have mig til at love, ikke at søge Embedet, svarede jeg: i slige, alvorlige Sager giver jeg ingen øjeblikkelige Løfter fra mig; jeg vil have min Frihed og overveje Sagen for Guds Aasyn. Var det underligt, at Afskedigelsen kunde komme V. B. uventet, saa var det end mere ubegribeligt, at han kunde haabe at faa Embedet igjen, endog uden at gjøre Kongen og hans Ministre Afbigt. Dette mente han virkelig, og derfor vilde han holde mig fra at søge. Han holdt sig til det, at han var en levende Menigheds Præst; dertil havde han Kald fra Gud og det kunde Kongen ikke berøve ham. Men han glemte, at han ikke alene var Præst i den levende Menighed, men ogsaa Sognepræst i Folkekirken, altsaa Statsembedsmand. Som saadan ramte Afskedigelsen ham med saa meget mere Berettigelse, fordi hans Ord i Rigsraadet jo ikke var om en kirkelig, men om en Stats-Sag. V. B.'s Udtalelser den Gang hidførte den Begrebsforvirring, at Embedet slet ikke var ledigt, hvad der blev skrevet vidt og bredt om, en forunderlig Paastand, der virkede saaledes paa den visselig elskværdige Provst, at han tilskrev mig, at han nødigt vilde indsætte mig. Jeg meldte dette til Biskoppen med Tilføjelse af, at jeg i og for sig aldeles ikke brød mig om at blive indsat af en Provst; men vilde den kirkelige Øvrighed ikke godkjende hin ufornuftige Paastand, at Embedet ikke var ledigt, da syntes Prov-

sten mig at have en særlig Forpligtelse til at møde netop ved denne Lejlighed. Hertil fik han saa Paa-læg af Biskoppen.

Hvad nu angaar den ved V. B.'s Afskedigelse fremkomne Valgmenighed i Ryslinge, da skal jeg ikke komme ind paa en Bedømmelse af Livet i denne indad-til, ihvorvel jeg paa nært Hold var Vidne til Meget, som her langt fra svarede til alt det Store, Bebudede, som man fra Begyndelsen spaaede, der skulde vise sig i mange Retninger. Der lød den Dag mange og store Ord, som nu sikkert for en Del ere tagne tilbage efter de gjorte Erfaringer, da man fra Morgenstunden med dens Friskhed skulde til at bære Dagens Møje og Hede. Livet i enhver Menighed har jo sine Skrøbeligheder, visselig ikke mindre i en Valgmenighed. Det Bedste i enhver Menighed maa dog ses og kjendes indefra; derfor kan og vil jeg ikke tale om Valgmenighedens indre Liv. Jeg vil kun pege paa, hvad der udadtil har vist sig siden hin Tid, ikke alene i den første Valgmenighed, men i den hele Valgmenighedsdannelse, som fulgte efter, navnlig med Henviisning til, at V. B. er Ophavsmanden til den hele Bevægelse. Sandheden af Ordet: Hvad et Menneske saaar, det skal han ogsaa høste, eller, som Shakspeare siger: hvad der ligger i Roden, vil vise sig i Toppen, synes mig her underlig klart at have vist sig. Som Politiken nemlig satte V. B. ind i Valgmenigheden, saaledes satte samme ham ogsaa ud ad denne. At en politisk Sag var den ydre Anledning til, at han dannede en Valgmenighed, er dog uimodsigeligt. I den Forstand vilde han ikke bøje sig for Afskedigelsens Dom, at han ikke vilde forlade sin Menighed eller den

Del af samme, som vilde følge ham; han vilde fastholde sin rent kirkelige til Forskjel fra sin folkekirkelige Stilling som Sognepræst. Heraf skulde man slutte, at det, som var den inderste bevægende Kraft til Valgmenighedsdannelsen, var rent Kirkeligt. Ja, saaledes paastod man den Gang og paastaar endnu. Mange ville dog mindes, og en Fremdragelse af hans og Meningsfællers Udtalelser fra den Tid, foruden hvad jeg fik at høre paa nært Hold, ville afgive mange Vidnesbyrd om, at der blandede sig saare meget Urent, Ukirkeligt ind i den hele Bevægelse, naar man herved forstaar Uvillie mod »det reaktionære Ministerium«, Frihedskrav, som satte Hensynet til Kongen og hans Regjering, folkekirkelig Orden osv. til Side. Dette blev ogsaa ofte paapeget den Gang, men naturligvis paa det Bestemtteste benægtet. V. B. siger, at han fraraadede sin Menighed »højkrøstet Demonstration«; men at den ikke fulgte dette Raad, er visselig Sandhed. Den senere Historie har imidlertid klart stadfæstet Rigtigheden af, at, som Politiken laa i Roden, saaledes har den ogsaa vist sig i Toppen. V. B. udgav den Gang en Bog med Titelen: Kongen har dømt, Folket skal dømme. Man vilde faa Forstand af atter at læse denne Bog, nu da det Hele kan ses i Historiens Lys. Han skød sig ind under Folkets Dom til Forskjel fra Kongens Dom, som han mente at være uretfærdig. Og han fik Folkets Dom, rigtig nok anderledes end han nogensinde kan have anet. Tyve Aar efter laa han selv, ikke under Menighedens Dom, som han selv siger, men under Folkets Dom. Jeg mener det rigtigt, ja stort, Intet har jeg mere vurderet hos ham end dette, at han blev sin Over-

bevisning tro, at han gik sin Vej; men hvilken Dom, hvilken Nemesis dog! Naar man betænker, hvor højt V. B. blev løftet af sin Menighed baade kirkeligt og folkeligt, at han var Valgmenighedernes Fader, da synes det mig, at ingen haardere Skæbne kan tænkes at overgaa en Mand som Præst, valgt tilmed af en fri Menighed, end den der er overgaaet ham.

Hvad der viste sig i Valgmenigheden i Ryslinge med et saa tragisk Udfald for V. B., det kan spores i den hele Valgmenighedsdannelse mere eller mindre. I og for sig synes denne mig en Uting indenfor Folkekirken; saaledes har jeg altid betragtet den og betragter den endnu. Naar man føler sig trykket af Forholdene i Folkekirken, kan jeg forstaa, at man danner Frimenigheder, hvis ellers man mener at have Kræfter til at staa paa egne Ben; men Valgmenigheder indtager og ville sikkert altid komme til at indtage en skæv Stilling til Folkekirken; de ere hverken det Ene eller det Andet; de staa under hele den folkekirkelige Ordning og Lovgivning; og dog tales — sikkert ogsaa handles — der tit i Valgmenigheder, som om disse vare noget fra Folkekirken forskjelligt af mere aandelig, fri Art; dette er ingen klar Stilling. Denne vilde efter mit Syn blive langt klarere og sandere, hvis alle Valgmenigheder blev Frimenigheder; dette vilde stemme med lignende Bevægelser i andre Statskirker. Men afset herfra, ligger det klart for, at Politiken har spillet og spiller endnu en saare uheldig Rolle ved Dannelsen af Valgmenigheder og Livet inde i disse. Det er jo en Kjendsgjerning, at Valgmenighedsdannelsen saa godt som alle Steder har været forbunden med Venstrepolitik. Der er heller ingen Tvivl om, at ærlige,

troende Mennesker i Valgmenighederne, baade Præster og Lægfolk, især i de senere Tider have faaet at føle det Uheldige for Menighedslivet i, at Politik skal være medbestemmende der, hvor Troen og maaske tillige det særegne kirkelige Syn burde være det Hovedbestemmende. Det er meget aabenhjærtigt, men ogsaa yderst betegnende til Vidnesbyrd om Politikens ødelæggende Indtrængen i Valgmenigheder, naar V. B. meddeler følgende Udtalelse af et Medlem af hans Menighed: »Vi talte om Politik paa Vejen til Kirken hver Søndag; i Kirken maatte vi jo tie stille; men aldrig saa snart kom vi ud af Kirkedøren, før vi begyndte paa Politik igjen og havde intet Andet at tale om«. Heri maa Grundene fornemlig søges til, at Valgmenighederne have haft saare liden Betydning med Hensyn til en dog saare ønskelig større kirkelig Vækkelse i Folkekirken. De fleste Valgmenigheder ere jo nemlig dannede af Mennesker, indsamlede fra tidligere Vækkelse i Sognemenigheder. Og om hvad der er tilført dem fra den saakaldte folkelige Vækkelse senere, er der med Sandhed sagt, at hvad denne har tilført den grundtvigske Retning — og alle Valgmenigheder ere jo grundtvigske — i Kvantitet, det har den berøvet den i Kvalitet. Om Valgmenighederne, baade de nuværende og de kommende, kunne faa udsondret dette Politiske, saa at det kun maa betragtes som en Børnesygdom, der rigtignok har varet sørgeligt længe, vil Historien vise; at dette imidlertid er en Grundbetingelse for, at Valgmenigheder kunne blive til Velsignelse for den danske Kirke, synes mig utvivlsomt begrundet i Sagens Natur. — Men naar det nu betænkes, hvorledes der fra Begyndelsen af Valgmenighedsdannel-

sen blev profeteret om saa meget Stort, der skulde fremkomme ad den Vej, hvorledes vi, som den Gang udtalte Tvivl i saa Henseende, blev kaldte blinde Dødbidere, da kan man ikke fortænke os i, at vi nu, da V. B. fremdrager hin Begivenhed og stiller den i Lys, henviser til, hvad der har vist sig i Toppen, hvad den senere Historie herom har oplyst.

Jeg kommer nu til mit personlige Forhold til V. B. og Valgmenighedshistorien i Ryslinge. Med Hensyn hertil føler jeg Trang til at fremkomme med et Selvforsvar overfor alt det, V. B. siger om mig, og en Berigtigelse af ligefrem Urigtigheder. Det er saaledes urigtigt, hvad han fortæller, at Regjeringen skulde have tilkjendegivet mig, at jeg ikke kunde vente Befordring for det Første, hvis jeg ikke vilde modtage en Kaldelse til Ryslinge; slikt blev aldeles ikke sagt til mig. Et saadant Tryk kunde en hæderlig Regjering ikke ville lægge paa en Mand; dette vilde dog ogsaa være under dens Værdighed. Men, det forstaar sig, den var jo »reaktionær«. Formeningen passer godt ind i den daværende Tankegang. At »Ingen havde haft Bud efter mig«, som V. B. i Heftighed sagde til mig, hvad han nu selv anfører, var dog ikke saa; thi et Bud, et Kald fra en Regjering, skal dog vel ikke frakjendes Betydning; jeg havde forøvrigt svært nok ved at følge det; hvad jeg i de Dage led Dag og Nat for at komme til en Afgjørelse, veed kun Gud og mine Nærmeste. Men hvad nu angaar vort Forhold til V. B. og hans Menighed, baade ved mit Komme og senere hen, da er hans Fremstilling heraf virkelig i høj Grad urigtig og uretfærdig. Han siger, at jeg vistnok af Regjeringen var sendt til Ryslinge i det Haab,

at jeg skulde kunne »knuse Røret« dér, at jeg sagtens havde ondt ved at staa Side om Side med en Anden i den Nærhed, jeg som var vant til at staa som en Høvding for en stor Kreds, at jeg krævede som en Haman, at V. B. skulde som en Mardokæus rejse sig op og hylde mig. Kan nu noget fornuftigt Menneske, som betænker min daværende Stilling, tro paa Rigtigheden af denne Fremstilling? Selvfølgelig mener jeg ikke, at V. B. vil give en urigtig Fremstilling; men det er kun et af de mange Vidnesbyrd om, hvor lidet skikket han er til at være Biograf, hvor blind han er for Andres personlige Forhold. Jeg kom som ganske ung Mand til en Kreds, hvor V. B. allerede var en ældre Mand, der i henved en Snes Aar havde samlet en stor Menighed om sig. Ikke alene i denne, men i hele den grundtvigske Kreds indtog han en Høvding- eller Hovedstilling. Ja, hele den grundtvigske Retnings Kræfter vare i de Dage ligesom concentrerede i Ryslinge. Her mødte Snese af Præster, som Tilfældet var, hvad V. B. meddelede, ved Indvielsen af hans Kirke; hertil strømmede store Skarer af Lægfolk fra Fjærn og Nær. Ind i Alt dette kom jeg, som let forstaas, med Frygt og Bæven, overdænget fra mange Sider med de bitreste Anklager — jeg har en hel Bunke Breve fra den Tid, som indeholde saadanne — modtaget med Spaadomme om, at jeg vilde faa en Stilling »som mellem Dør og Klinke«, at jeg vilde komme til at prædike for en tom Kirke, at Alle i Ryslinge med Foragt vilde vende sig bort fra mig, der lod sig bruge af en reaktionær Regjering osv. I Sandhed! det vil vist indrømmes af de Fleste, det var en svær Stilling at gaa ind i for en ung Mand. Nej, kunde jeg blot

nogenlunde bjærge min Stilling, blive Præst for nogle Enkelte, det var Alt, hvad jeg turde haabe. Ligesaa lidt som Regjeringen sikkert havde til Hensigt at ville knuse Nogen — som »Rør« præsenterede V. B. og hans Kreds sig virkelig ikke — ligesaa lidt kunde jeg have Tanke om at ville eller kunne knuse V. B. og hans Menighed eller, som han siger: »lamslaa hans Indflydelse i Ryslinge og Omegn«; dette vilde have været den rene, skære Taabelighed. At Vorherre vidunderlig hjalp mig, at jeg hævdede Folkekirkens Ære, at jeg, trods de ildevarslende Spaadomme og al det, man gjorde, for at holde Folk borte fra min Forkyndelse, alligevel kom til at prædike endog for saare mange Mennesker, hvad siger V. B. selv. Naar han saa stærkt fremhæver, at jeg i et Brev til ham angav mig for at være hans »kirkelige Modstander«, da vilde dette slet ikke sige Andet, end at jeg ikke var Grundtvigianer, hvad V. B. jo ogsaa godt vidste i Forvejen. Han siger jo ogsaa om sig selv, at han »viste andre Veje til Sikkerhed i Troens Sag«, end jeg kunde vise Folk. Ved at kalde mig hans kirkelige Modstander, vilde jeg ingenlunde udtale, at mit Hovedmaal i Ryslinge vilde blive at bekæmpe hans kirkelige Retning. Saa megen Forstand, jeg tør ogsaa sige Hjærte, havde jeg dog, at man ikke bygger op ved at rive ned, at jeg vilde gaa til Grunde, hvis jeg vilde træde polemisk op. Derfor har jeg aldrig i mit Vidnesbyrd i Ryslinge Kirke polemiseret mod Valgmenigheden eller dens Anskuelse — mine mange Tilhørere fra den Tid kunne og ville bevidne dette. Netop denne min Fremgangsmaade var det, som næst Guds Naade reddede mig og min Stilling. Da jeg kort efter

mit Komme til Ryslinge udgav et lille Skrift: Et Forsvarsord, til hvilket jeg i saa Henseende den Dag i Dag trøstigt kan henvise, fik jeg Udtalelser fra Mange om, at de, efterat have læst dette, fik en hel anden Forestilling om mine Bevæggrunde til at modtage Kaldelsen og om min Færd og Virken, end de havde faaet af Alt det, som man anklagende havde sagt om mig i grundtvigske Kredse.

V. B. omtaler de spændte Forhold fra Begyndelsen af mit Komme. For at karakterisere disse anfører han Historier, jeg saa tidt har hørt ham mundtlig fortælle, men som synes mig at være af den Natur, at de ikke burde have været draget frem for Offentligheden. Saadanne Historier, som at jeg og V. B. skulde have været oppe at slaas o. l., indser Enhver, er det rene Pjank. Han fortæller om en tydelig betegnet, endnu levende Mand i Sognet, at han i sin Uvillie over, at Folk gik til Valgmenigheds-Kirken, skal have sagt om mig: han prædiker os F. t. m. ind i Himmerrig. Den Historie har jeg hørt mange Gange; den blev selvfølgelig fortalt for at betegne, hvad det var for Dødbidere og højest Pietister, som jeg samlede om min Forkyndelse til Forskjel fra »Aandsfolket«, som V. B. samlede i sin Kirke. De Fleste ville vist være enig med mig i, at det er underligt, at V. B. har kunnet bekvemme sig til at overgive den Historie til Offentligheden. Hvad han iøvrigt anfører fra sin Side for at vise det spændte Forhold, f. Ex. at Folk ikke vilde tage Hatten af for ham o. l., kunde jeg supplere ved mange Meddelelser om, hvad jeg i lignende Retning oplevede, men jeg modstaar Fristelsen til at gjøre dette: Om V. B. derimod har gjort Sit til at dæmpe

Ophidselsen, Uvillien mod mig fra Begyndelsen, anser jeg for tvivlsomt. Jeg kan i al Fald anføre Kjendsgjæringer i modsat Retning. Aaret før mit Komme til Ryslinge traf jeg ved min Hjemkomst fra Krigen V. B. i et Præstekonvent i S. Næraa Præstegaard. Under Indtrykket af mine Meddelelser fra min Gjærning som Feltpræst, erklærede han, at han hidtil havde troet, at jeg var en mørk Pietist; men det saae han nu, at jeg ikke var — og Aaret efter udtalte han i Laden i Ryslinge som Advarsel mod mig, at jeg var Pietist af det reneste Vand. Saaledes har man i al Fald sagt mig; og det, at han nu siger om min Forkyndelse den Gang, at der gik »en pietistisk Tone gennem mit Vidnesbyrd«, bestyrker Rigtigheden af, at han virkelig har udtalt sig saaledes om mig. Jeg skal her ved denne Lejlighed meddele, at V. B. ved hint Præstekonvent oplæste et Skrift, hvori han advarede Pastor Tranberg paa Bornholm mod at bryde med Folkekirken — og Aaret efter havde han selv brudt med denne, i al Fald gjort et Skridt, der foreløbigt maatte føre hertil. Men hvad jeg kan bevise ved Vidnesbyrd fra endnu levende Folk i Ryslinge, er dette, at V. B. udtalte, at nu skulde det kjendes, hvad der var Avne, hvad Hvede, da Talen var om, hvem der vilde følge ham ind i Valgmenigheden. Gud ske Lov, jeg fik dog ikke lutter Avner, ogsaa jeg fik Naade til at samle Hvedekorn, ærlige, troende Sjæle ind i min Menighedskreds; hvor mange — vil en Gang blive opklaret. At saadanne, i Øjeblikkets Ophidselse maaske undskyldelige, men dog højst ubetænksomme Ord ud i en saa høj Grad bevæget og ophidset Befolkning ikke skulde gjøre Stillingen bedre

for mig, er indlysende. Men Sligt forklarer, at jeg blev Gjenstand for en meget hensynsløs Behandling ved flere Løjligheder. Som Exempel herpaa skal jeg blot anføre Følgende: I Mellemtiden, inden Valgmenigheden fik folkekirkelig Anerkjendelse, maatte jeg udføre kirkelige Forretninger for den, saasom Begravelser. Det er da hændet flere Gange, at Folk kom ind til mig og forlangte, at jeg ikke maatte tale ved Graven, jeg troer endog, at de frabad sig, at jeg bad Fadervor, hvad jeg dog ikke med Sikkerhed kan huske. Det var virkelig ofte en tung Gang for mig at gaa som med tilbunden Mund ved slige Løjligheder. Men naar V. B. nu siger, at »personligt kulminerede min overdrevne og uberettigede Kamplyst« overfor ham derved, at jeg forlangte af ham paa en ubehagelig Maade, at han skulde opfordre Medlemmer af sin Menighed, der havde ladet sig vælge ind Bestyrelsen for »de Fattiges Kasse« i Ryslinge, til at træde ud af samme, da haaber jeg, at de Allerfleste ville indrømme, at det anførte Exempel paa mine »mange Nærgaaenheder« er valgt saare uheldigt for ham selv, naar de høre Sammenhængen. Og denne er følgende: Naturligvis satte ikke et Menneske af V. B.'s Menighed sin Fod i min Sognekirke. Nogle erklærede endog højlydt, at de ikke vilde komme der, med mindre de med Magt blev slæbte derind. Altsaa ydede B.'s Menighed ikke en Skilling til min Menigheds Fattigbøsse, ind i hvilken der forøvrigt flød rigelige Bidrag paa Grund af den store Tilstrømning fra andre Sogne. Samme Aar jeg kom, blev der en Plads ledig i Bestyrelsen, og jeg blev valgt ind i denne. Det følgende Aar skulde der vælges en helt ny Bestyrelse. Min Menighed gik ud

fra, at det ikke kunde falde Valgmenigheden ind at ville være med til at vælge Mænd til Bestyrelsen af en Kasse, til hvilken den ikke ydede det Allermindste; derfor mødte meget Faa af min Menighed ved Valget, medens Valgmenigheden mødte i saa stort Tal, at de kunde kaste mig ud af Bestyrelsen; det var en ren Overrumpning. I formel Henseende fik jeg Uret, da jeg klagede til Øvrigheden, der afgjorde, at det var en Sognekasse, til hvis Bestyrelse alle Sognets Folk havde Ret til at vælge. Den Gang havde man imidlertid — ogsaa jeg — den Forestilling, at »de Fattiges Kasse« var en Menigheds, en kirkelig Kasse; naar V. B.'s Tilhængere nu vare traadte ud af Sognemenigheden og havde dannet en særegen Menighed, troede jeg, at de havde tabt deres Ret til at vælge i Sager, der angik Sognemenigheden. Afgjørelsen slog det fast den Gang, hvad der senere er noksom godtgjort, at »de Fattiges Kasse« slet ikke er en kirkelig Menigheds-Kasse. Praktiske Følger fik denne Afgjørelse imidlertid slet ikke for min Menighed; thi fra den Stund anbragte jeg vor Menigheds-Kasse paa et Træ uden for Kirkegaarden, og i Bøssen i Kirken indkom der nu saa godt som Intet. Jeg saae imidlertid slet ikke Sagen fra den formelle Side, mig oprørte det kun i højeste Grad, at Folk, der krævede sig anerkjendte som et selvstændigt Menigheds-Samfund, der i højeste Toner raabte paa Frihed, der klagede bittert over, at Regjeringen havde gjort et kjødeligt, plumt Indgreb i deres aandelige Forhold, ikke kunde indse, at nu gjorde de sig skyldige heri og det paa langt mere haandgribelig, iøjnefaldende Maade. De vilde have Frihed for sig, men de vilde ikke unde os den; de

vilde selv regnes for en Menighed, men min Menighed vilde de ikke anerkjende som saadan, den var kun et Sogn. Man tænke sig blot mig valgt ind i Bestyrelsen for Valgmenighedens Kasse! Man huske paa, at her vare Forholdene rent undtagelsesvise; her stod overfor hinanden to Menigheder med lige aandelig Ret, samlede fra en stor Kreds under ganske særegne Forhold. Jeg kan ikke tro Andet, end at de Fleste ville indrømme, at her var et flagrant, aabent Brud paa rechte Frihedsfølelse og ædel Tænkemaade. Da jeg gik til V. B. for at rette ovenanførte Opfordring til ham, var jeg derfor overbevist om, at han, som han skriver, umuligt kunde have haft med den Historie at gjøre; han kunde umuligt have handlet saa uædelt, saa stridende mod Friheds og Billigheds Krav. Men jeg nægter ikke, at jeg blev højlig skuffet ved at erfare, at V. B. ikke kunde indse eller føle det Berettigede i min Harm over hans Menigheds Adfærd. Som han beretter, kom det til et heftigt, personligt Sammenstød mellem os — det Eneste vi havde i ca. 12 Aar — og jeg sagde blandt Andet: Nu kan De være saa stor, De være vil, og jeg kun saare lille i Sammenligning med Dem; men det vil jeg sige Dem: jeg har ingensinde lagt Dem eller Deres Menighed et Haarsbred i Vejen, og skal ingensinde gjøre det, jeg veed, jeg er frisindet; men trænger De eller Deres Menighed ind paa mine Enemærker, da skal jeg vise, at jeg kan bide fra mig. Endnu den Dag i Dag kan jeg ikke se, at jeg ikke havde Grund til at blive harmfuld over Valgmenighedens Optræden i denne Sag, ej heller at jeg led et Nederlag i denne, skjønt den formelle Afgjørelse gik mig imod. Se, det var det største, det eneste Exem-

pel, V. B. har kunnet anføre paa min Kamplyst, min Nærgaaenhed! Jeg synes virkelig, at det meget mere vidner imod ham og hans Evne til at bedømme ikke alene Personer men ogsaa en Sag uhildet, retfærdigt. Men jeg kan trøstigt spørge V. B., om han kan anføre Exempler paa, at jeg ikke har holdt mit Ord: ingen-sinde at fortrædige ham eller hans Menighed.

Jeg skal anføre et andet Exempel paa V. B.'s Optræden overfor mig. I Ryslinge Friskole var jeg som Sognepræst forpligtet til at holde Examen. Jeg meddelte dette til Læreren, som i stærke Ord udtalte sig mod al Examen og lod mig føle, at jeg efter hans Mening hermed vilde gjøre mig vigtig og ved en slig Examen muligt fortrædige Skolen. Saa besluttede jeg at tage den Sag paa en anden Maade, saa de skulde faa at se, at jeg ikke var saa forhippet paa at komme til at holde Examen, at dette ingenlunde var mig en Behagelighed. Jeg lod Maaneder gaa hen, fik saa forskjellige Forespørgsler, om jeg agtede at holde Examen. Jeg lod svare: Ja, naar det er min Lejlighed. Da jeg atter lod Maaneder gaa hen, kom Talen ud, at jeg saaledes ringeagtede Friskolen, at jeg ikke engang vilde holde Examen i den. Endelig bestemte jeg en Examensdag, paa hvilken en stor Del af Valgmenigheden var mødt; Stuen var propfuld; det skulde være en hel Forestilling. Jeg nægter ikke, at jeg, en ung Mand uden synderlig Øvelse eller Erfaring i, hvad der angik Skolevæsen, og paa hvem den store Forsamling visselig ikke saae med venlige Øjne, ikke var saa lidt beklemt. Med Tanken, jeg mindes det endnu: frit Mod Antonius! osv. gik jeg ind. Lidt efter kom V. B. ind og satte sig i en Krog uden at hilse paa mig.

Jeg begyndte med at udtale, at jeg syntes, at vi skulde tage denne Historie, denne Examen paa en saadan Maade. at den var saa lidt generende som muligt for begge Parter, og navnlig forekom det mig, at der ikke var nogen Mening i, at jeg skulde holde Examen i Religion over en anden Menigheds Børn; dette maatte naturligt tilfalde dennes egen Præst; derimod vilde jeg nok holde Examen i Kundskabsfagene, dels fordi det var min Pligt, dels fordi jeg nok kunde ønske at anstille en Sammenligning mellem Statsskolens Præstationer og Friskolens, hvilken jeg den Gang slet ikke kjendte. Henne fra sin Krog raabte saa V. B., om jeg virkelig turde betro ham at holde Examen i Religion. Var dette et kjærligt, ædelt Ord overfor mig, den Unge, der dog var optraadt frisindet og hensynsfuldt overfor V. B. og hans Menighed?

Et andet Exempel paa, hvorledes man behandlede mig, skal ogsaa her anføres. Til Ryslinge kom der, saa vidt jeg mindes 1869, en stor Skare Sønderjyder. Alene Folk i Valgmenigheden baade i og uden for Sognet opfordredes til at tage mod disse Gjæster; jeg og mine Venner vare jo Pietister, ufolkelige, om hvem det ikke kunde antages, at vi havde Hjærte for vore Brødre og Søstre i Synderjylland.; allerede dette, at man undlod at henvende sig til os, var i og for sig saarende, som om vi ikke var lige saa gode Danske som dem i Valgmenigheden. Da man her imidlertid ikke kunde skaffe Plads til saa mange Gjæster, skete der i det yderste Øjeblik en Henvendelse til mig, muligvis ogsaa til Andre i min Menighed, om at huse nogle Synderjyder. Jeg veed det, thii de have selv sagt mig det, at disse Sønderjyder, som vare bibragte

en hel anden Forestilling, da de kom i vort Hjem, blev overraskede ved at blive kjærligt modtagne og hos os at mærke Varme overfor den sønderjydske Sag. Jeg kjørte dem over til Boltinggaard, hvor der var stort Møde. Her udtalte den ene Taler efter den anden sig haardt og haanligt om mig i Sønderjydernes Paahør, hvad der forøvrigt ogsaa forargede dem. Alt dette var V. B. Vidne til, han stoppede ikke Munden paa disse Talere. Dette turde være ikke alene et Vidnesbyrd om, at Valgmenigheden behandlede mig lidet skaansomt, men ogsaa om, at V. B. ikke gjorde noget i modsat Retning. Naar han nu synes at ville bibringe Folk den Forestilling, at han var den Imødekommende, jeg den Kamplystne og Nærgaaende, skal jeg oplyse, at han i 3 eller 4 Aar ikke satte sin Fod i mit Hjem; dette var dog ikke saa imødekommende, da jeg mange Gange kom i hans Hjem. At han undlod dette fra Begyndelsen, er forklarligt nok; men da han havde faaet sit eget Hjem, syntes det mig dog underligt. Under alle Omstændigheder har han virkelig ingen Ret til udelukkende at lade Skyggen falde paa mig, hvad angaar vort indbyrdes Forhold under vor Samværen i Ryslinge de første Aar.

V. B. anstiller Betragtninger over min politiske Stilling eller Holdning og anfører da efter Andre, at det ikke uden Føje kan siges om denne, at jeg »har gennemgaaet alle det politiske Kompas' Streger«. Jeg mener at kunne godtgjøre, at han uretfærdigt og skaanselløst kaster denne Skygge over min Personlighed, min Karakter, og at han, henset til hans egen politiske Stilling, ingenlunde er berettiget til at dømme mig saaledes. I 1866 var det V. B. selv, som førte

Hr. Høgsbro ind i den derværende Valgkreds, ham, om hvem en anset grundtvigsk Mand til mig har sagt, at Ingen i hele Danmark har gjort den grundtvigske Retning saa megen Skade som han, fordi han fik denne ind i det forenede Venstre, hvilket V. B. mange Gange og, sikkert med Ret, har kaldt en falsk Alliance. V. B. vilde den Gang fortrænge nuværende Landsthingsmand Chr. Rasmussen fra Valgkredsen, hvilket ogsaa tilsidst lykkedes ham. Som bekjendt er V. B.'s politiske Stilling nu en helt anden; gjentagne Gange har han selv stillet sig mod Hr. Høgsbro og han har i flere Aar stemt med Højre, vel ingenlunde fordi han i Et og Alt delte dette Partis Anskuelse, men vistnok nærmest fordi dette alene har villet gjøre Noget for Forsvarssagen, af hvilken V. B. selvfølgelig er en varm Ven. Men han indtager dog altsaa nu en helt anden politisk Stilling end tidligere. Hvis man vilde sige om ham, at Stregerne paa hans politiske Kompas nu ikke staa som tidligere, da vilde han utvivlsomt svare, og med en vis Ret, det skal siges til hans Ære: det er ikke mig, men Forholdene, som have forandret sig, jeg har staaet fast. Men naar han nu vil hævde dette for sit eget Vedkommende, hvorfor vil han da ikke ogsaa lade dette gjælde for Andre? Jeg henviser i saa Henseende til, hvad han siger om Dr. Carl Ploug; vil han forsvare sin Handlemaade, kan han sikkert gjøre det. Men ogsaa jeg mener at kunne fralægge mig Beskyldningen for paa det politiske Omraade at have været en vaklende og karakterløs Person. Før jeg kom til Ryslinge og flere Aar efter den Tid havde jeg aldrig givet mig af med Politik, ikke engang afgivet min Stemme ved Valgene; selv efter den Tid,

da jeg kom til Erkjendelse af, at dette var min Pligt som dansk Mand, har jeg aldrig deltaget i politisk Agitation, politiske Møder osv. Ved det forenede Venstres Dannelse i 1873 stemte jeg paa Hr. Høgsbro, ikke uden Betænkelighed. Jeg havde ingen politisk Erfaring. Gjennem mit Arbejde paa Højskolen i Ryslinge, som jeg fik oprettet alene med det Maal for Øje ogsaa gjennem denne at yde et lille Bidrag til mit ulykkeligt stillede Fædrelands Oprejsning ved at vække og styrke Kjærligheden til dette, var jeg kommen i nærmere Paavirkning og Forstaaelse af dansk Aand og Historie, set i den kirkelige Tros Lys. Jeg drømte den Gang om — hvor Mange gjorde ikke det? — at det skulde lykkes at faa Mænd ind i Landets Repræsentation, som baarne af dansk Aand, med Syn for alt Ædelt, Sandt og Størt, kunde føre Fædrelandet fremad til Oprejsning. Jeg kjendte aldeles ikke til Hr. Høgsbro personligt; men han kom jo ud fra den grundtvigske Kreds, hvis Anskuelse jeg vel i mange Henseender ikke delte, men i hvilken der var Varme overfor Fædrelandet, et Aandsliv, der ikke endnu var saaledes svækket som det senere er blevet; derfor stemte jeg paa ham. Hertil bevægedes jeg dog især derved, at mange troende Mennesker, baade af Valgmenigheden og min Menighed, stemte paa Hr. Høgsbro; dette betragtede jeg den Gang som et Fingerpeg om, at en god Udvikling, i al Fald nogen Fremgang skulde kunne ventes ad den Vej. Det er ganske vist, at jeg heri tog fejl; dette havde jeg dog tilfælles med mange Andre; det forenede Venstre blev visselig ikke til Velsignelse for Fædrelandet. For mit Vedkommende synes Fejltagelsen

saa meget mere undskyldelig, som jeg ingen politisk Uddannelse eller Erfaring havde. Naar V. B. nu siger, at jeg »holdt med J. A. Hansen«, hvormed der vel skal være angivet min Aandløshed, da er dette ikke rigtig ædelt sagt af ham. Naar han saa tidt har sagt, at dette er Ulykken ved de fleste Politikere, at de aldrig ville indrømme, at de have taget fejl — jeg har ofte hørt ham sige, at Hr. Høgsbro skal have udtalt, at han aldrig havde taget fejl i Politik — da kan han i al Fald ikke rette denne Anklage mod mig, der rigtignok ikke kan kaldes Politiker, uden for saa vidt som jeg har stemt ved Valgene og to Gange stillet ham selv som Rigsdagskandidat og een Gang Oberst Vaupell, alene af Hensyn til Forsvarssagen; thi et Aar efter at jeg havde stemt paa Hr. Høgsbro, fik jeg Lejlighed til ved en forandret Stemmegivning offentlig at indrømme, at jeg havde taget fejl ved tidligere at stemme paa Hr. Høgsbro, hvilket jeg forøvrigt ogsaa mange Gange ved andre Lejligheder aabent og ærligt har vedgaaet. At jeg derfor er bleven haanet mangfoldige Gange, er en Selvfølge, og herfra skriver sig Spotten over mig ved Talen om Kompasstregerne. Jeg har imidlertid aldrig taget mig dette nær; thi jeg var mig bevidst, at jeg havde stemt efter min bedste Overbevisning, ikke for at vinde Folkegunst, og at jeg aabent og ærligt havde erkjendt min Fejltagelse; mere synes jeg ikke, man kan forlange af en Mand. Se dette er min hele Svingning, min eneste forandrede Stemmegivning i 25 Aar; alle de andre Gange har min Stemmegivning gaaet i een Retning, væsentlig alene bestemt af Hensynet til Forsvarssagen, den eneste politiske Sag jeg har haft virkelig

Interesse for og arbejdet for. Dette synes mig ikke at tyde paa saa megen Vaklen eller Karakterløshed, som V. B. vil give mig Udseende af. Men under alle Omstændigheder synes V. B. mig ingenlunde berettiget til at optage i sin Mund eller Pen ovenanførte Haan eller Spot over mig med Hensyn til politisk Holdning. Thi i den Forstand har han jo selv svinget, netop overfor Hr. Høgsbro, at han ikke alene stemte paa ham men endogsaa førte ham ind i Kredsen, og saa bag efter stemte og stillede sig imod ham, ham som han dog kjendte i Forvejen, hvad jeg ikke gjorde. Og jeg synes, at det er saa meget mere ukjærligt og utaknemligt af V. B. at gjøre Sit til at brede Spotten over mig, da han to Gange har været Vidne til, at jeg som hans Stiller har været Gjenstand for de bittreste Angreb, de mest haanlige Tilraab. Jeg havde virkelig ikke troet eller ventet dette af ham. Men med Henblik til vor politiske Historie i Almindelighed ligger det nær at sige: hvilke Skuffelser har V. B. ikke oplevet ogsaa paa dette Omraade! Vil man sige, at det Samme gjælder mange Andre, kan det dog bemærkes, at Skuffelsen for hans Vedkommende er saa meget større, fordi han har indtaget en stor Stilling i og paavirket en Kreds, om hvilken han mere end nogen Anden har profeteret, at der fra den vilde komme noget Stort og Velsignet for Fædrelandet; og dog er det netop fra denne, at de største og fleste Skuffelser ere komne.

I Forbindelse med det sidst Anførte ligger det nær at fremhæve, at V. B. siger, at hans Menighed ikke kunde modstaa de stærke Strømninger, som kom fra det forenede Venstre og hvad dermed stod i For-

bindelse; thi, hedder det, der taltes jo om Frihed i store Ord og navnlig om Menigmands Frihed og Vælde; her lød smigrende Tiltaler til den saakaldte tredie Stand. Et det ikke mærkelige Ord netop i V. B.'s Mund? Thi er der nogen Mand i Danmark, der har talt slige stærke Ord, som har profeteret om saa meget Stort, der skulde ligge i den tredie Stand, saa er det virkelig ham. Vel sandt, han har talt ud fra sit Hjærte som en ædel Idealist eller, som han selv siger, Romantiker; men naar han siger om mig, at mine Ord »kun efterlader et saare forsvindende Indtryk«, saa ligger det nær at minde ham om, hvilket forsvindende Indtryk hans egne stærke Ord, mange Taler har gjort, naar man ser hen til de store Kredse, i hvilke han og hans Disciple har været de Ledende en Gang. Fornemlig den grundtvigske Retning har gennem dens Præster, Folkehøjskolelærere og Friskolelærere og disses mange Disciple forsynet det forenede Venstre med en Terminologi, rig paa Begrebsbestemmelser saasom Folkeand, Folkelighed, Menneskelighed, højbaaren, fribaaren, højhjærtet osv., osv., Udtryk. paa hvilke man har kjørt frem i det Uendelige. Vel sandt, alle disse Begreber have oprindelig været varmt følte, som de jo i og for sig tale om noget Skjønt og Ædelt. Men hvilken Modsetning mellem Ordene og Virkeligheden! hvilken Taleflom uden Handling! V. B. kan ingenlunde siges fri for, vel meget mod sin Villie, at have givet Bidrag i den Retning; thi Idealist, Ordets Mand, som han er, tog han tidt navnlig overfor den tredie Stand Tonen saa højt, at Mange ved hans Ord fik større Tanker om sig selv, end de havde Raad til at føre; de

blev løftede højt op, men derfor blev Faldet desto dybere.

Jeg skal pege hen til et enkelt Forhold. Naar man betænker Alt, hvad der er blevet talt og sunget paa Højskolerne om Danmark, dets Historie, om Forfædres Heltedaad, om at være »staalsat, med bankende Hjærter og tindrende Øjne«, Udtryk som V. B. har brugt mangfoldige Gange, skulde man da have troet det muligt, at Højskolerne i Almindelighed og alle de Kredse, de have paavirket, skulde have kunnet stille sig til Danmarks Forsvarssag, som de have gjort? Ja, man sang og sang men glemte, hvad Grundtvig særlig med de Unge for Øje havde sunget:

O, glemmer for Sangen ej Alvor og Daad;
 Thi haard er den Vinter, som uventet kommer,
 Og dyrekjøbt Sangen, som endes med Graad.

Den 16. Septbr. 1879 fik jeg sammenkaldt et Møde i Ryslinge, der kan siges at danne Udgangspunktet for den senere Forsvarsbevægelse. Det var, som fik den Aand, der hidtil var gaaet gjennem Højskolen og i det Hele den grundtvigske Retning, her et kraftigt Udslag. Hjærterne vare hin Dag varme, Ordene og Sangen lød stærkt om: vi vil værge vort Land. Men hvad skete? Kort efter da et Forslag til et Forsvar for Fædrelandet forelaa, og man altsaa fik Lejlighed til at indfri i Handling, hvad Ordene havde lydt saa stærkt om, da var man ikke længere med og angreb mig, fordi jeg ikke vilde blive staaende ved Ordene, men vilde, at der skulde skrives til Handling, saa vidt vi nu med vore smaa Kræfter formaaede. Vel sandt, det har været en dyb Smerte ogsaa for V. B., at man i de Kredse har taget For-

svarssagen saa forfængeligt, saa løst; men er ikke ogsaa dette et Vidnesbyrd om, at ogsaa hans, netop hans Ord i denne Retning har efterladt »et saare forsvindende Indtryk«. V. B. indrømmer, at jeg har holdt fast ved Forsvarssagen. Ja, jeg troer uden Pral at kunne sige, at jeg har arbejdet stundom næsten over Evne for den, at jeg ogsaa har lidt for den, i al Fald er ingen Præst i Danmark bleven haanet og udskjældt Landet over som jeg for den Sags Skyld. Dette har jeg dog let kunnet finde mig i, fordi jeg vidste, at jeg kæmpede for en stor Sag, for mit dyrebare Fædreland. Ak, kun lidt formaaede jeg; men hvad jeg kunde, det vilde, det gjorde jeg. Nej, langt sværere, tungere har det været mig indtil denne Dag, at den store Kreds af mine nærmeste Trosvenner i Indre Mission ere blinde for denne Sags store Betydning og aldrig have villet yde den den mindste Støtte. Aldrig kunde jeg raade Trosvenner til at kaste sig ind i Politiken; thi jeg som saa mange Andre har set kun altfor sørgelige Vidnesbyrd om, hvad dette fører til; Fanden vidste nok, siger Shakspeare, hvad han gjorde, da han gjorde Mennesket til Politiker. Men at mine Trosvenner kunne være kolde overfor Fædrelandet, som dog Gud har givet os, at de ikke kunne gjøre Skjel paa Fædrelandskjærlighed og aandløs, egennyttig Politik med al dens Ondskab, at de ikke kunne, med vore sønderjydske Brødre og Søstre for Øje, se, hvad det vil sige ogsaa for Guds Rige at miste sit Fædreland, det har tidt fyldt mig med en virkelig Smerte. Mine Trosvenners Anklager imod mig, Suk over mig, som havde jeg handlet ugudeligt, skadet Guds Riges Sag med mit Arbejde for Forsvarssagen, har voldt mig

mange tunge Timer. Man har endogsaa enkelte Gange afkrævet mig en Syndsbekjendelse i den Henseende. Jeg kunde selvfølgelig ikke aflægge en saadan; thi jeg veed, hvorledes denne Sag har været Gjenstand for min Bøn og mit Arbejde. Herren har i denne Sag styrket mig til at staa fast ogsaa overfor dem, som det var mig sværest at blive miskjendt af. Havde V. B. kunnet og villet betænke dette, da synes jeg, at dette maatte have afholdt ham fra at fremstille mig for Offentligheden som en vaklende, karakterløs Person, jeg synes, jeg kunde have fortjent en lidt skaansommere Behandling.

Ogsaa med Hensyn til Folkehøjskolen har man villet mene, at Stregerne paa mit Kompas ikke staa som tidligere, fordi jeg har angrebet den fornemlig for dens Stilling til Forsvarssagen, men ogsaa i andre Retninger; men med Urette. Jeg har vurderet højt og elsket Folkehøjskolen og gjør det endnu. Thi hvilken Skole kan tænkes skjønnere, mere ideel end en saadan, der tager Sigte paa Landets hele Ungdom af alle Stænder, der ikke vil uddanne til Embedsstillinger, men som, paakaldende alene Frivilligheden, vil ved Hjælp fornemlig af Historien, Sungen, og saa mange gode Kundskaber, som muligt — og Alt dette, set i Troens og den kristelige Aands Lys — uddanne Mænd og Kvinder med aabent Øje for alt Skjønt og Stort. En slig Skole maatte kunne blive til overordentlig Velsignelse for Folket, et kraftigt Værn mod Fritænkeriet, sædelig Raadenskab og aandløs Materialisme. Der er heller ingen Tvivl om, at den har været til stor Velsignelse for mange unge Mænd og Kvinder; men Meget af denne er for ikke Faas Vedkommende blevet

ødelagt ved Politiken, som man har ladet trænge ind paa Skolen gennem Lærernes Deltagelse i den politiske Agitation udenfor denne, selv om de ikke ligefrem have drevet Politik paa denne, hvad dog ogsaa er sket. Der er dog ingen Tvivl om, at mange Lærere helst vilde have holdt sig borte fra Politik eller i al Fald have trukket sig ud heraf, da de fik at se den Ødelæggelse, den afstedkom; men de have ikke kunnet; thi de skulde leve, have Elever, og dem kunde de vanskeligt faa, med mindre de hejsede den politiske Partifane højt. Nu ere Forholdene heldigvis en Del forandrede samtidigt med, at den politiske Strid ikke er saa bitter, selv om den endnu desværre vedvarer. Belært af Erfaringen, ville de fleste Højskolelærere sikkert nu holde sig mere borte fra den politiske Part agitation, selv om de fastholde deres politiske Partistade, for ikke at ødelægge deres Skoler; det er glædeligt at høre om, at Elever nu, om ogsaa kun enkeltvis, søge Skoler, hvis Lærere ikke dele deres Fædres politiske Anskuelse, men som holde al Politik borte fra Skolen og kun lægge Vægt paa en dygtig Uddannelse af deres Elever til at blive selvstændige Mænd, hvad enten de saa gaa til Højre eller Venstre; thi den Slags Mænd er det netop, som Fædrelandet trænger til. Da jeg oprettede Ryslinge Folkehøjskole, mente jeg, at man burde lægge mere Vægt paa Elevernes Selvarbejde, end der den Gang i Reglen blev lagt herpaa ved de fleste Højskoler. Men ogsaa i den Retning er der nu sket en stor Forandring. Men som Sagen den Gang stod for mig, staar den endnu. For nylig sammenlignede, uden mit Vidende, en Mand, som havde læst mine i en Beretning fra 1869 om Ryslinge

Højskole udtalte Anskuelser om sammes Maal med, hvad jeg udtalte herom sidste Efteraar ved Aabningshøjtideligheden paa en Højskole, for at prøve mig. Han udtalte for mig, at han i alt Væsenligt ikke fandt nogen Uoverensstemmelse mellem mine den Gang udtalte Anskuelser og dem nu. At V. B. ikke har et eneste anerkjendende Ord tilovers, da han ellers taler om saa meget Andet, for mit virkelig svære Arbejde for at faa Ryslinge Højskole oprettet og for min i al Fald ærlige Virksomhed paa denne, undrer mig ikke; det stemmer godt med den Ringeagt, hvormed der fra ham og hans Kreds blev set ned herpaa. Gud ske Lov! der er Andre, som har set paa den med andre Øjne.

Man har ogsaa sagt, at jeg har ændret mine Anskuelser om Friskolen. Heller ikke dette er saa. I Ryslinge kom jeg til at kjende og vurdere denne Skole som en Bestræbelse for at danne en Menighedsskole, en saadan, hvor Læreren var en troende Mand med samme kirkelige Syn som Børnenes Forældre, saa at der kunde blive Samklang og Samvirken mellem Hjemmene og Skolen. I denne blev Religionsundervisningen ogsaa taget anderledes end de fleste Steder i Statskolen, i al Fald den Gang, mere som et varmt Vidnesbyrd for Børnene om Herren end som en død Kundskabssag med aandløs Udenadslæren. I saa Henseende har jeg heller ikke ændret mine Anskuelser. I det Foredrag, jeg ifjor holdt paa det nordiske Skolemøde, vil man finde Friskoletanker, hentede, det nægter jeg ikke, væsenlig fra den grundtvigske Friskole; for disse er der efter min Mening lige saa godt Plads og Trang i andre kirkelige Retninger. Naar jeg har talt mod Friskolen, som forøvrigt mange Steder er eller har

været nærved at dø af Sult paa Grund af den usle Løn, man har budt dens Lærere, var det, fordi man førte de taabeligste pædagogiske Principer ind i denne. Men ogsaa i Friskolen er der nu vist foregaaet et betydeligt Omslag til det Bedre. — Denne Omtale af min Stilling til Folkehøjskolen og Friskolen vedrører ganske vist ikke V. B.'s »Personlige Oplevelser«; men da dette mange Gange er bleven draget med ind under Spotten med Kompasstregerne, har jeg grebet Lejligheden til ogsaa her over for at fremkomme med et Selvforsvar.

Tilbage staar nu at omtale min kirkelige Stilling, især senere hen under min Virksomhed i Ryslunge. Naar V. B. siger, at jeg kom til Ryslunge som den, »der havde trukket sig ud af Missionens Bestyrelse«, da er dette ikke saa; det gjorde jeg først flere Aar senere. Ej heller er det rigtigt, at jeg, som han siger, udgav flere Flyveskrifter mod ham og hans Menighed; her husker han fejl. Jeg skrev kun mit ovenfor omtalte: Et Forsvarsord. Naar han saa stærkt betoner, at jeg deri havde sagt, at han og hans Menighed vare afvegne fra »vore Fædres Tro«, da lægger han mere i dette, muligt mindre korrekte, Udtryk, end der laa deri, hvad ogsaa klart blev udtalt. Jeg mente nemlig kun dette, at Grundtvigianerne havde flere fra vore lutherske Fædre afvigende Anskuelse, saasom om Trosordet som et Ord af Herrens Mund, om Skriften som et dødt Ord osv., hvad der jo var aabenbar Sandhed. Som ovenfor berørt, var der jo en skarp Adskillelse, en stor Spænding mellem V. B. og mig og vore Menigheder i flere Aar. Den Omstændighed, at jeg i mit Vidnesbyrd i Menigheden afholdt mig fra al

Polemik i Forening med Tidens mildnende Indvirkning paa de fra Begyndelsen saa stærkt ophidsede Sind, bevirkede, at der lidt efter lidt indtraadte et bedre, fredeligere og venskabeligere Forhold. Det vilde jo ogsaa være bleven et rent Helvede i Ryslinge, om den heftige Strid med al dens Bitterhed, Dømmen osv. skulde være vedbleven Aar ud og Aar ind. Anledningen til personligt Møde og en lille Samvirken mellem V. B. og mig blev dette, som han ogsaa meddeler, at jeg bad ham og hans Menighed at være med til at rejse et Mindesmærke i Ryslinge. Hertil viste han og denne sin Villighed. Det egenlige Forsoningsmøde holdtes i Torpegaards Skov, hvor en stor Mængde Mennesker var tilstede. Mange mindes endnu med Glæde hin Dag med dens store Bevægelse, fordi vi Præster og vore Venner her mødtes i Kjærlighed; det er dog altid sørgeligt, at troende Mennesker, som stræbe efter det samme Maal, skulle staa bittert adskilte fra hinanden. Jeg mindes endnu det Ord af Plato, som jeg gik ud fra i min Tale til V. B. og hans Venner, dette nemlig: Ja, min kjære Trasy-makos! vi To ere nylig blevne Venner uden nogensinde at have været Fjender. Der kan være kirkelig Adskillelse, heftig Strid paa Grund af forskjellige Anskuelser om dette eller hint, men Fjendskab fra Hjærtet af kan der umuligt være mellem ærligt troende Mennesker. Men kunne de saa faa en Mødetime, er det glædeligt, ikke alene for dem selv, men ogsaa for andre Guds Børn. Men paa samme Tid som mit Forhold til V. B. og hans Menighed blev lettere og bedre, blev min Stilling samtidigt til mine nærmeste Trosvenner i Indre Mission Landet over

vanskeligt og pinligt. Mange af disse taalte ikke nogen blot venlig Tilnærmelse til Troende af den grundtvigske Retning. En Mand tilskrev mig blandt Andet, at jeg ved denne venlige Forstaaelse med Grundtvigianerne »udbredte Ødelæggelsens Vederstyggelighed hele Landet over« — unægteligt en stor Virksomhed! Der kom flere Deputationer til mig fra Indre Missions Kredse, som skulde føle mig paa Tænderne; de foreholdt mig Missionsvennernes Bedrøvelse over min Stilling og formanede mig til at tage mig i Agt for Grundtvigianismen som Pesten selv. Det var under Indtrykket af alle disse nærgaaende Indblandinger i mine personlige Forhold og af Uvillie over, at jeg i Indre Missions Kredse ofte var Vidne til bitre, ukjærlige, efter min Mening uretfærdige, Angreb paa ærligt troende Mennesker, hvis kirkelige Anskuelse jeg vel ikke delte, men til hvem jeg stod i et venligt Forhold, at jeg traadte ud af Indre Missions Bestyrelse. Der klages ellers saa meget over Partisidighed; derfor skulde man tro, at det, at jeg ikke vilde være saa ensidig Partimand, at jeg ikke skulde kunne omgaas i Venlighed Troende af en anden Retning, vilde faa en vis Anerkjendelse. Nej, tværtimod har ogsaa dette bidraget til Spotten med Kompasstregerne. Jeg paa-drog mig endog herved Beskyldningen for, at jeg var en Vendekaabe, udtalt paa Steder, hvor jeg ikke havde ventet det, hvad der gjorde mig virkelig ondt. Jeg har hertil svaret: ja, vistnok har jeg maattet foretage Vendinger, det har vel de Fleste maattet gjøre gjen-nem et langt Liv, i al Fald af dem, der har deltaget i Tidens Rørelser og Bevægelser. Jeg troer dog at kunne sige med Sandhed, at jeg ikke har vendt min

Fløj efter Vinden, men mange Gange op mod Vinden baade kirkeligt og folkeligt, med andre Ord, jeg har, mig bevidst, ikke gjort Vendinger for at vinde Fordel, Ære, Folkegunst; det vilde have været mig let at vinde denne Sidste; men jeg har ingensinde villet kaste mig i dette Uhyres Gab. Filistre har derfor ogsaa sagt om mig, at jeg havde haft gode Kort paa Haanden, men at jeg havde spillet dem daarligt. Jeg nægter ikke, at jeg regner mig denne Udtalelse til Ære. Det er en Selvfølge, at jeg har taget fejl i Mangt og Meget, men vendt mig efter Vinden, enten den saa blæste fra Oven eller fra Neden, troer jeg ikke, at jeg har gjort. Anklagen mod mig for at være en Vendekaabe kom forøvrigt nærmest fra dem, der havde ønsket, at jeg skulde rette hele min Kraft paa at bekæmpe Grundtvigianerne; men dels kjendte jeg Gamaliels Raad, dels vidste jeg heldigvis noget Bedre at arbejde for.

Ja, siger man, men V. B. fortæller dog, at jeg kom til ham og fortalte, at den grundtvigske Oplysning om Trosordet var slaet ned i mig som et Lyn, og at jeg sagde: vi Grundtvigianere. Med Hensyn hertil troer jeg ogsaa at kunne retfærdiggjøre mig. Fra den første Vækkelses Tid i Kredse, jeg stod midt i, var jeg bleven meget træt og pint af mange Troendes aandløse og kjærlighedsødelæggende Kævl om Opfattelsen af Skriftord. Grundtvigianernes stærke Fremhævelse af Trosordet som Trosregel, det Vejledende for Opfattelsen af Hovedsagen, det Forenende for alle Guds Børn, kom mig derfor meget frigjørende i Møde. Det er ogsaa dette, der fra den grundtvigske Retning er gaaet over imellem de allerfleste Troende i

Kirken som en stor Velsignelse af sikkert blivende Betydning; for mig personligt har det haft den største Betydning. Men nu betænke man min Stilling: Indre Missions Folk vendte sig fra mig; med dem kunde jeg Intet dele, som angik den folkelige Sag, Fædrelandet; Grundtvigianerne kom mig venligt i Møde, og med dem kunde jeg dele Anskuelse om det Folkelige i flere Retninger. Var det da underligt, om der kunde komme nogen Vaklen ind i min Sjæl, at jeg kunde blive paavirket, grebet af deres stærke, ideligt gjentagne Udtalelser om Trosordet som et Ord af Herrens Mund, Kilden til alt Liv og Lys? Jeg søgte Sandheden og vilde gjerne finde den, hvor den laa mest i Lys. I en stærk bevæget Stemning, fremkaldt særligt paa et stort grundtvigsk Vennemøde i Odense, kom jeg hin Dag, som V. B. omtaler, til ham. Er det nu rigtigt, ædelt, kjærligt af ham at bringe til Torvs varme Hjærteudtalelser, faldne inden fire Vægge mellem en Ældre og Yngre, da han dog veed, at dette kun kan yde Bidrag til at fremstille mig for Offentligheden som en upaalidelig, vaklende, karakterløs Personlighed. Han siger, at jeg fra den Tid sagde: vi Grundtvigianere. Om jeg har sagt det hin Dag til ham, sagt det i private Kredse for Spøg — og Spøg havde vi meget af i disse — mindes jeg nu ikke. Jeg tør ikke benægte Sandheden heraf, naar V. B. nu saa bestemt siger det. Men det veed jeg, at ligesaa lidt som jeg nogensinde har talt offentlig mod Indre Mission i dens Grundretning, baade hvad angaar Syn og Virksomhed, ligesaa lidt har jeg nogensinde offentlig meldt mig som Grundtvigianer i kirkelig Henseende, medens jeg aldrig har lagt Skjul paa, at jeg i

Hovedsagen delte deres Anskuelse om Folkehøjskolen og Friskolen. I Indre Mission »er jeg født og baaren og der ere mine Klæder skaarne«. Derfor ville mine ikke faa Tilhørere og Venner gennem et langt Præstelig ogsaa bevidne, at min Forkyndelse i Anlæg, Tone og Maal, navnlig i vækkende Retning, i det Væsentlige altid har været den Samme; at Formen kan være noget ændret, er vel nok muligt, thi som Ældre ser man dog noget anderledes end som Ung; jeg haaber dog ogsaa, at der har været nogen indre Udvikling i Retning af Klarhed, Dybde og Kjærlighed i mit Hjærte. Men selv om jeg havde faaet den grundtvigske Anskuelse om Trosordet, der dog efter Grundtvigs Ord kun er en Oplysningssag, vilde jeg aldrig kunnet være kommen ind paa den grundtvigske Livsretning. Jeg har kunnet forstaa, at Troende kunne faa en anden Opfattelse om dette eller hint, men aldrig har jeg kunnet forstaa, at de pludselig kunne svinge over i en helt ny Livsretning, gaa ind i en hel ny Vennekreds, glemmende den Gamle og talende ondt eller nedsettende om denne. En slig Vending fatter jeg ikke; dette synes mig at maatte bryde den personlige Kraft; thi det er at sætte Lys over Liv, det er at overrive gamle fortrolige Broderkjærligheds Baand. Alle Guds Børn burde føle sig som Brødre og Søstre i Fællestroen; men alle Guds Børn kunne ikke være lige fortrolige, være lige nære Venner, og disse ville bedst finde hinanden indenfor de forskjellige Partier, som nu engang ikke kunne undgaas under Kirkens Udvikling, saalænge det Stykkevise ikke er afskaffet. Den øjeblikkelige Bevægelse i Retning af den grundtvigske Opfattelse af Trosordet gik ikke i mit Hjærte over til

aandelig Erkjendelse. Jeg har, det tør jeg sige med Sandhed, aldrig gaaet efter Menneskemening; den Regel har jeg fulgt lige fra min Ungdom, og jeg vil anbefale navnlig yngre Troende det Samme, altid at bede om Helligaandens Oplysning i nogen Tid, inden man gaar ind paa en Anskuelse, som stærkt og indtrængende er kommen En i Møde fra et Menneske, om dette end er aldrig saa stort og fremragende; thi derved bevarer man aandelig Selvstændighed og Sandhed; det er ynkeligt at lægge Mærke til den Løshed og Overfladiskhed, der findes hos Mennesker, der løbe med Andres Tanker, snakker om Ting, hvis indre Sandhed de selv ikke have tilegnet sig. Mangfoldige Gange, naar jeg i gamle Dage gik fra V. B., der altid varmt og selvsikker fremsatte sine Anskuelser og vilde have Andre til ubetinget at gaa ind paa dem, sagde jeg til mig selv: nej, du gaar ikke ind derpaa, førend du har spurgt Helligaanden herom; det kan være, at det er Sandhed for Andre; men vil Helligaanden ikke oplyse dig herom, da kan det ikke blive Sandhed for dig. Men fordi jeg ikke kom ind paa den grundtvigske Anskuelse om Trosordet, derfor kunde det aldrig falde mig ind at haane noget Menneske, fordi han har den Anskuelse; det har jeg heller aldrig gjort. Derimod har jeg trukket mig tilbage fra dem, der vilde gjøre et slikt Oplysnings-Spørgsmaal til det ene Bestemmende, Hovedsagen, Hængslet, hvorom alt Andet skulde dreje sig. I det Hele taget er jeg aldrig optraadt haanende overfor Anderledestænkende eller Anderledestroende, dertil har jeg for stor Respekt for den personlige Frihed, som jeg derfor ogsaa ubetinget kræver for mig selv. Jeg mener, at det er den ærligste

Sag af Verden at træde frem og sige f. Ex. til Grundtvigianere: i det og det Stykke er jeg ikke enig med Eder. Hvad jeg har hadet, er halvkvædede Viser, gennem hvilke man kastede Had. Ufordragelighed, Ukjærlighed ind i Sjælene og derved tilføjede dem den største Skade, de være af det ene eller andet Parti. Min Hovedretning er ganske vist Indre Missions; men derfor kan jeg ingenlunde billige Alt heri; det har jeg ved mange Lejligheder vist. Det er saa uhyre let at være ensidig Partimand, at rende med Andres Meninger; om man er aldrig saa lille, kan man under visse Forhold endog komme til at gaa og gjælde for noget Stort, idet man kryber op paa den af Partimassen lavede Forhøjning, vis paa Bifald fra de ensfarvede Faar i Flokken; men jeg troer, at man herved taber i indre Sandhed, i personlig Selvstændighed, hvad det efter min Mening først og fremmest kommer an paa. Men det er ganske vist, at det ikke er behageligt ikke at ville, ikke at kunne være Partimand; saa faar man Knubs fra begge Sider; om mig har man sagt, at jeg »hverken var Sk . . . eller Kanel«; men jeg bryder mig ikke herom. Er Talen om at høre Vorherres Parti til, da vilde jeg gjerne være Partimand ud ti Fingerspidserne, i Modsætning til den vantro Verden; vil han af Naade regne mig til sit Parti, da er jeg hermed nøjet og kan glæde mig ved Guds Børn i alle Partier, naar de ville være venlige mod mig.

Men naar V. B. nu siger, at jeg »kun kan give en bekymret Sjæl, som spørger om sin Sjæls Salighed, et overfladisk Svar«, men at han derimod »kan vise andre Veje til Sikkerhed i Troens Sag«, med andre Ord, han har den grundtvigske Anskuelse om Tros-

ordet, da er Aanden i en slig Udtalelse saa ofte betegnet, at jeg ikke behøver at benævne den. Efter de indvundne Erfaringer ogsaa paa dette Omraade, synes jeg, at V. B. burde have været lidt mere varsom og lavmælet i den Retning. Thi det ligger klart for, at denne Anskuelse ikke har kunnet yde Sikkerhed for Forbliven i Menigheden henede, end mindre vil den da kunne give Sikkerhed for at komme ind i Menigheden hisset. Vi have jo nemlig set, hvorledes Mennesker, der højt og lydt ved enhver Lejlighed, have udtalt denne Anskuelse, som vare de hermed garanterede for Tid og Evighed, have forladt Troen og Menigheden. Indenfor den grundtvigske Kreds har der jo dannet sig et Parti, som baade V. B. og Andre bestemt have taget Afstand fra, hvad de vel ikke vilde have gjort, hvis de mente dem endnu paa Troens Grund eller at de i al Fald ikke vare i Færd med at glide ud fra samme, som Enkelte kjendelig absolut have gjort.

Endnu har jeg nogle enkelte Bemærkninger at gjøre angaaende V. B.'s Udtalelser om min Personlighed, min Karakter; jeg skal gjøre disse korte, dels fordi det jo er vanskeligt at kjende sig selv, dels fordi jeg i saa Henseende helst overlader Dommen over mig til mine ikke faa Venner. Han siger om mig, at jeg ikke er udholdende. Deri har han vistnok Ret; dette har ogsaa tidt pint mig. En Ven ydede mig i saa Henseende en Trøst, jeg ofte er tyet til. Der er, sagde han, Mennesker, som har faaet særligt Kald til at tage Initiativet, sætte forskjellige Sager i Gang; og saa er der Andre, hvis Kald det er at samle sig om en enkelt Sags Løsning. De hører til den første Slags,

dette har ogsaa sin Betydning. Er det dog ubeskedent af mig, naar jeg henviser til, at jeg fik oprettet et lille Børnehjem i Ryslinge, som V. B. og hans Menighed aldrig har ydet nogen Støtte; dette har jeg dog vedblivende ydet lidt Støtte; jeg indrømmer dog villigt, at jeg burde have arbejdet mere for det. Sygehjem, som V. B. omtaler blandt de Ting, jeg skal have begyndt paa og bag efter svigtet, har jeg ikke faaet oprettet. Tør jeg ikke henvide til Forsvarssagen? til mine mange gamle Venner, som jeg ikke veed at have svigtet, som de paa ganske enkelte Undtagelser nær ikke have svigtet mig. V. B. taler om, at jeg har sat Kirkemøder i Gang. Ja, jeg fik to store Møder i Gang i Odense. Ligeefremme Resultater ere ikke let at paaavise af slige Møder; dog troer jeg, at de ikke have været helt uden Betydning; de have nemlig dannet Overgangen til de senere Bethesdamøder, hvor de forskjellige kirkelige Retninger have kunnet mødes til Forhandling. V. B. taler om mine mange Rejser, at den stille Virksomhed ikke ligger for mig. Deri har han vistnok Ret, men vil han hermed sige, at jeg i Ryslinge og Omegn forsømt Husbesøg, da troer jeg, at gamle Venner ville give mig et andet Vidnesbyrd. Hvad mine Rejser angaar, siger han, at jeg ikke rejste for min private Fornøjelses Skyld alene; det er altid en Indrømmelse; men det ligger nær at spørge, hvorledes V. B. dog kan vide Besked om, hvad mine Rejser gjaldt. Jeg troer med Sandhed at kunne sige, at jeg har rejst saare lidt for min Fornøjelses Skyld i Sammenligning med de mange Rejser, jeg har gjort med andet Formaal. Virkelig ondt har det gjort mig, at han vil bruge et saa haanligt Udtryk om mig som

dette: at jeg »har faaet ind at tale paa«. Ja, ganske vist, jeg har sikkert stundom i denne »talende« Tid ladet mig friste til at tale, hvor jeg burde have tiet; mon ikke Mange i vore Dage ville indrømme dette? Men jeg spørger: mon V. B. er særlig berettiget til at tale om Andre, at de have faaet ind at tale paa? han har dog visselig ikke været af de tause, faamælte Personligheder, hverken i Tale eller Skrift; hans »Personlige Oplevelser« turde efter Manges Mening afgive tydelige Vidnesbyrd i modsat Retning. Og mon Mange dog ikke ville mene det nærgaaende, underligt, naar han siger, at han troer at have kunnet se et Mørke lægge sig over mit Aasyn, naar jeg ved en eller anden Lejlighed ikke havde kunnet komme til at tale? Det kan man virkelig kalde Klarsyn. Om min Forkyndelse, som han dog kun har hørt meget faa Gange, siger han, at jeg ryster mine Foredrag ud af Ærmet, de ere prægede af Hastværksarbejdets og Øjeblikkets Umodenhed og Famlen; de efterlade kun et forsvindende Indtryk. Ja, det er vist, jeg takker Herren for, at han i Reglen har gjort det saa let for mig at vidne, givet mig »som i Søvn« Tanker og Ord til at bære disse. Med Hensyn til Forberedelse, da har jeg vel her Noget nu og da at bebrejde mig — hvilken Præst har ikke det? — men naar jeg siger V. B., at jeg fra min Ungdom har, saavidt mine Evner og Kundskaber strækkede, studeret omhyggeligt den Text, jeg skulde tale over, og at jeg navnlig har anvendt endog megen Flid paa at ordne og fremstille saa simpelt og klart som muligt mine Tanker, at de kunde fattes, følges og samles af Alle uafhængigt af, hvad Dannelsestrin, de stod paa, da vil han vel tro mig. Men jeg

undrer mig unægteligt over, at han har villet sætte sig til Dommer over mig i dette Stykke, som han dog slet Intet har kunnet vide om. Hvad vilde han mon sige, hvis jeg satte mig til at kritisere en navngiven Præsts Prædikener i grundtvigsk Retning, der evigt og altid kjedsommeligt, aandløst og tanketomt drejede rundt om Trosordet? Forøvrigt henskyder jeg mig angaaende mine Prædikeners Indhold og Form og det Indtryk, de have gjort, om det har været forsvindende eller blivende, under mine Tilhøreres og Venners Dom.

For mig — jeg veed ogsaa for Andre — har det, at vi to Præster i Ryslinge med vore Menigheder efter den skarpe Adskillelse kunde mødes i Venlighed og Samvirken i enkelte Retninger, været et lille bebudende Tegn paa, at det efterhaanden, trods forskellige Anskuelser om Biting, skulde lykkes at samle alle ærlige Guds Børn sammen under Fællestroen til forenet Kamp mod Guds Riges Fjender, der kjendeligt samle sig stærkt. Derfor har det gjort mig ondt, at han med sine Skrivelser ligesom har forstyrret noget af dette Haab for mig; det har smertet mig, at han, hvem jeg har betragtet som min Ven, og hvem jeg ogsaa mener at have vist Venskab, ikke alene da vi boede i Nærheden af hverandre, men ogsaa senere, har kunnet og villet skrive om mig, som han har gjort; det viser aabenbart, at hans Venskab overfor mig ikke har ligget synderlig dybt i hans Hjærte. Netop i denne Maaned, den 18. Febr., for 25 Aar siden, begyndte jeg min Gjærning i Ryslinge. Med Tak til Herren for hans store Naade imod mig under denne, med Mindet i Sjælen om en aandelig, stærkt bevæget, men ogsaa saare frugtbar Tid i mit Liv og om mange dyrebare

Venner, af hvilke mange allerede ere rejste hjem, vilde jeg i Stillehed, med mere Fred og Glæde have kunnet fejre denne Mindedag, hvis V. B. nu ikke var kommen og havde rippet op i det Gamle, der helst maatte være glemt af mig og andre. Jeg troer ikke, at han hermed har gjort nogen god Gjerning. Havde han ikke skrevet, havde jeg visselig ikke taget til Orde; men nu mente jeg at have Grund og Ret til at gjøre dette, dels for at belyse Valgmenighedsdannelsen fra anden Side, dels ogsaa for at redde min egen Ære som dansk Mand og Kristen, hvor jeg syntes, jeg kunde gjøre dette med Sandhed. De Kjendsgjæringer, jeg har anført, veed jeg fuldt overensstemmende med Sandheden; og de Meninger eller Opfattelser af Forhold, jeg har udtalt, ere indvundne gjennem mange Aars Overvejelser og Erfaringer; dem kan jeg ikke ændre, selv om Andre ikke kunne dele dem. Men heraf følger, at jeg ikke uden den mest bydende Nødvendighed vil indlade mig paa en Forhandling om det foran Anførte.

Tiltrædelsesprædiken

i Ryslinge d. 18de Februar 1866.

Første Søndag i Fasten.

(Math. 4, 1 -11.)

Efterat Apostlen Peder i sit første Brev har lovet og priset Gud og vor Herres Jesu Kristi Fader og trøstet Brødrene ved at pege hen til det levende Haab, til hvilket de vare gjenfødte formedelst Jesu Kristi Opstandelse fra de Døde, og klaret for dem, at de Fristelser og Trængsler, som de maatte giennemgaa, vare dem tilskikkede for at prøve og øve deres Tro, slutter han med at sige: idet I saaledes opnaa Maalet for eders Tro, Sjælens Frelse. Dette Maal for Troen, Sjælens Frelse, skal ogsaa være det Første jeg peger paa, idet jeg begynder min Gjerning iblandt Eder. Det var dette Maal vor Herre og Frelser tilsigtede med al sin Frelsergjerning, og det var naaet, da han paa Korset udraabte: Det er fuldbragt! Derfor tro Guds Børn paa Jesus og elske ham, fordi han alene kan og vil føre dem til det store Maal: at faa deres Sjæle frelste. Det var jo ogsaa til dette Maal, at Eders forrige Præst inderlig gjerne vilde hjælpe Eder; ogsaa jeg tør sige, at som det er mit højeste Maal, om jeg og Mine maatte naa til de Saliges Opstandelse, saaledes vilde jeg inderlig gjerne, om Herren dertil maatte ville unde mig sin Naade, være Sjæle her et Lidet til Hjælp til at naa Maalet, at komme ind i Himmerige. Og

derfor peger jeg netop paa dette Maal, det sidste store Endemaal, fordi dette ligesom samler alle Guds Børn sammen, hvor forskjelligt de end mene om dette eller hint, naar de ere enige i Troen paa Jesus Kristus, naar det er deres fælles Haab, at de engang ved Dagens Ende skulle høre hans kaldende Røst: Kommer hid I min Faders Velsignede! og de saa Alle, saa Mange som vare komne til Troen, skulle ved ham, som er Døren, vandre i den store, frelste Skare gennem Himmeriges Porte til det nye, dejlige Jerusalem. Der er, saa synes mig, noget saare styrkende og luttrende, enende og forsonende i, naar man fra Rejsen gennem Syndens og Stridens Land ser langt ud i det Fjærne til det fælles store Maal og fæster Øjet skarpt paa dette; thi vi have jo heneden saa mange Maal, ogsaa i de Ting, som angaa Guds Riges, hans Kirkes Udvikling og Fremme paa Jorden; skuffes vi nu, og naa vi ikke Mange af disse — og hvor ofte sker det ikke, som I jo ogsaa her i denne Menighed ere blevne skuffede i Meget og særlig deri, at I ikke fik det Ønske opfyldt at beholde Eders gamle Præst — da fyldes Sjælene let med Mishaab og Bitterhed. Da gjælder det om at se ud over alle Tidens Omskiftelser og Skuffelser og glæde sig ved den Trøst, den Tanke: Kunde vi endda, saa Mange som tro, naa det fælles, velsignede Maal, da ville vi med Taalmodighed finde os i, om vi aldrig saa tit blev skuffet med Hensyn til dette eller hint Maal paa Jorden. Og Synet paa Endemalet skal lære os Kjærlighed og Overbærenhed mod hverandre. O! lader os tænke paa den store Frigjørelses Stund, da vi Side om Side alene af Naade, uforskyldt Naade, skulle gaa ind ad Himmeriges Porte til Fredens og Kjærlighedens Hjem! Mon denne Tanke dog ikke i dette Øjeblik skulde dæmpe det Bittre og drage Hjerterne sammen i Kjærlighed?

Og næst efter at pege paa Endemalet, vil jeg minde om Apostlen Pauli Ord: Mig er det saare lidet at dømmes af Eder eller af en menneskelig Ret; ja jeg dømmer mig end ikke selv. Vel veed jeg Intet med mig selv, dog er jeg dermed ikke retfærdiggjort, men Herren er den, som mig dommer. Derfor dømmer ikke Noget for Tiden, indtil Herren kommer, som og skal føre til Lyset det, som er skjult i Mørket og aabenbare Hjerternes Raad; da skal hver vederfares sin Lov af Gud (1. Kor. 4, 3—5.). Imellem denne Apostlens Grundtanke og det omtalte Maal, Sjælenes Frelse, er der den Forbindelse, at naar Maalet er naaet, naar Herren kommer for at hente Sine, da vil han fælde den sande, retfærdige Dom, da vil det, som er skjult i Mørket, af ham blive ført til

Lysset. Det er endnu skjult for os, hvad Herrens Hensigt er med Alt det, som er foregaaet med denne Menighed og dens forrige Præst, hvorfor han blev afskediget og jeg kom her; engang faa vi det at vide; men den Trøst have vi, at Herren fører sine Hellige underligen (Ps. 4, 4.), og at alle Ting tjene dem tilgode, som elske Gud. Men en Ting minder Apostlen om, og det er, at vi ikke maa dømme for Tiden, og da navnlig ikke dømme over Hjerternes Raad. Det kan ikke være Andet, end at Meningerne maa være forskellige og vxlende, især om de vigtigste Forhold i Livet, og saaledes ogsaa om, hvad her er sket. Men døm ikke over Hjerterne og deres Raad; thi kun disse kjender Herren. Og hvad mig selv angaaer, da er der alt fældet haarde Domme over mig; i en vis Forstand kan jeg nok sige med Paulus: Mig er det saare lidet at dømmes af Eder eller af menneskelig Ret; ja jeg dømmer mig end ikke selv; vel veed jeg Intet med mig selv, dog er jeg dermed ikke retfærdiggjort; thi jeg veed virkelig Intet med mig selv; jeg har Intet i denne Sag at be-^hrejde mig; jeg tør sige, at hverken Begjærlighed eller Fjendskab mod anderledes Tænkende eller Troende har ført mig hertil; min Herre og Frelser ved, hvilken Hjærtetekamp jeg har haft for at tage min Beslutning; han veed, at jeg tog den under Frygt og Bæven, under Graad og Bøn; jeg har modtaget Kaldet af min lovlige Øvrighed i den Tro, at det var min Pligt, at det saaledes var Guds Villie. Og derfor kan jeg frit løfte mit Hoved og se eder ærligt ind i Øjnene. Men jeg er ikke stærk som Paulus; jeg er svag og skrøbelig; om den vantro Verden dømte mig, det vilde ikke bedrøve mit Hjærte, men at Guds Børn, at I Troende her skulle mene om mig, at jeg kom som den, der var eders Fjende, det vilde være mig en tung, tung Byrde. Og til en Tid har mit Hjærte kun kunnet finde Ro og Hvile i den Tanke: maaske sender Herren dig herved for at du skal blive ydmyget. Men ihvorvel jeg virkelig Intet veed med mig selv, er jeg dermed ikke retfærdiggjort. Det kan være, at jeg har fejlet i at modtage dette Embede, men døm I mig da ikke for haardt. Vidste I, hvad mit Hjærte havde lidt i denne Sag, da vilde I ikke dømme mig; men lad Herren dømme mig; overlad det til ham alt her at fælde Dommen, kjendelig derpaa, om han vil give mig sin Velsignelse i min Gjærning. Men allen Stund naar han kommer, da vil han fælde den retfærdige Dom. — Og efter nu at have peget paa de store Tanker, Maalet og Dommen, vil jeg første Gang prædike for Eder over det oplæste Ord

og samle mine Betragtninger over dette sammen under den Grundtanke:

Lader os stræbe efter at naa Maalet!

I Dagens Epistel siger Apostlen: »som Medarbejdere formane vi« og andetsteds kalder han sig og Sosthenes: Guds Medarbejdere (1 Kor. 3, 9). I sit Arbejde vidste han, at det først og fremmest kom an paa, at Herren vilde arbejde med og stadfæste Ordet ved medfølgende Tegn, men han følte ogsaa Trang til Brødrenes Hjælp. Og naar jeg nu her skal arbejde for Guds Rige, da veed jeg ogsaa, at jeg ved egne Kræfter Intet kan udrette, men at det beror paa, om Herren vil arbejde i mig og med mig, han har tidligere saa naadigt og kjærligt hjulpen mig i min Gjerning; jeg vil tigge og bede ham om, at han ogsaa her vil gjøre det. Men jeg føler ogsaa dybt, at jeg trænger til troende Sjæles Hjælp, til saadanne, som ville bede for mig og hjælpe mig paa andre Maa-der, hvis ellers Herren skal kunne udrette Noget ved mig; det har altid været min Overbevisning, at en Præst Intet kunde udrette, naar han ikke kunde staa midt i en Kreds af Troende og Hellige, der vilde hjælpe ham med Gjerningen. Ville I nu hjælpe mig her i Ryslinge? er her Nogen, som bekjender Kristus, der vil have med mig at gjøre, ville I være mine Medarbejdere? Man har sagt nej! at I alle, som have Herren kjær, ville vende mig Ryggen. O! det vilde rigtignok blive mig usigelig tungt; thi hvor jeg før har virket, der har jeg staaet i en Kreds af Guds Børn, der saae saa mildt og kjærligt paa mig, der have vist mig megen Kjærlighed og hjulpet mig saa trofast i min Gjerning; hvor er den Tanke mig tung, om I her i Dag skulde se paa mig med Vrede og Bitterhed. Men jeg har det faste Haab, at her vil blive Nogle, om endog Faa, som ærligt og trofast ville støtte mig; i Guds Menighed kommer det ikke an paa Mængden og Størheden. Og skulde jeg en Tid komme til at staa ene, da er det min velsignede Trøst, at jeg i mine gamle Menigheder og rundt omkring i mit Fædreland har kjære Brødre og Søstre, med hvem jeg føler mig inderlig i Aanden forenet, og om hvem jeg veed, at de bede troligt for mig.

Ville I være mine Medarbejdere? ville I benytte min Hjælp som Præst til at naa Maalet? I svare muligt: ja det kommer an paa, hvad Grund du staar og vil arbejde paa, hvad Vej du vil vise os, om det er den, som fører til Maalet. Og saaledes spørge

I med Rette; thi Herren har selv sagt: I Elskelige! tror ikke hver Aand, men prøver Aanderne, om de ere af Gud (1 Joh. 4, 1). Derfor skal jeg nu aflægge mit Vidnesbyrd. Apostlen sagde: som Medarbejdere formane vi, at I ikke forgjæves maa have modtaget Guds Naade; denne Grund, Guds Naade, stillede han sig paa, han talede til Korintherne som til dem, der havde modtaget Guds Naade. Jeg stiller mig paa samme Grund. Jeg tror, at I og jeg have modtaget Guds Naade og modtaget den i den hellige Daab; da vi i denne bleve gjenfødte af Vand og Aand, bleve vi satte paa den Vej, der fører til Maalet. Derfra gaar jeg ud, at Herren har sluttet Pagt og Samfund med os og begyndt i os den gode Gjerning. Men: begyndt, det er ej endt, det maa du vide. Herren har nok sluttet Pagt med os, men kun da naa vi Maalet, naar vi holde de Løfter, vi fra vor Side har givet ham, nemlig at forsage og tro. Mellem Daabsdagen og Dødsdagen ligger Prøvens Tid. derimellem gaar den trange Vej; kun den, som vil vandre ad denne, naaer Maalet, sin Sjæls Frelse, kun den kommer til Himmerige, der ved Slutningen af sit Liv kan sige: jeg haver stridt den gode Strid, fuldkommet Lobet og bevaret Troen; thi Daaben alene gjør det ikke; den er den største Naadegave til os, men den skal bruges til dermed at naa Maalet.

Frelseren har begyndt den gode Gjerning i os, han vil ogsaa fuldkomme den, hjælpe os til at naa Maalet; men der er en Anden, som vil ødelægge det i Daaben skabte Liv, han vil hindre os i at faa vore Sjæle frelste, og denne anden er Djævelen. Jeg vidner da, at det er min Tro, at der er en Djævel til, som vil fordærve min Sjæl, som gjerne vil drage mig til Helvede, saa at Guds Naade blev spildt paa min Sjæl. Denne Djævel har du og jeg lovet at ville forsage tilligemed alle hans Gjæringer og alt hans Væsen, og det er min Tro, at jeg kun da kan blive frelst, naar jeg vil optage Kampen imod ham. Men jeg veed ogsaa, at Mange slet ikke tro, at der er en Djævel til, skjont de have lovet at ville forsage ham; han har skjult sig for dem og kan desto lettere derved drage dem i sine Garn, føre dem dybere og dybere ind i Vantroens og Syndens Væsen og tilsidst lade dem ende i Helvede. Skal man nu være saadanne stakkels, forblindede Sjæle til Hjælp, om de dog kunde komme til sig selv igjen fra Djævelens Snarer, af hvem de ere fangne til at gjøre hans Villie (2 Tim. 2, 26), da gjælder det at opklare for dem Syndens Væsen — thi dette er Djævelens Væsen — at de kunne komme til at kjende sig selv og Fristeren, der hidtil har haft dem

i sin Vold. Jeg tror ikke, at nogen kan lære Syndens Væsen at kjende, uden derved at han lærer Guds hellige Væsen at kjende; men dette er først aabenbaret i Guds hellige Lov i den gamle Pagt; derfor mener jeg, at man skal holde Guds hellige Villie og Lov frem for Sjælene; thi ved Loven kommer Syndens Erkjendelse. Men dernæst veed jeg ogsaa, at Jesus har fuldkommet Loven. at i ham er ikke alene den hellige men og den kjærlige Gud aabenbaret; derfor er det min Tro, at man netop ved at prædike Kristus fører Sjælene til den rette Syndserkjendelse; kan jeg faa Naade til at male dem Jesus Kristus korsfæstet levende for Øjne, da vil dette Billede smelte Hjærterne, idet de derved komme til at se og føle, hvad Synden har kostet. Saa vil jeg da i min Gjerning prædike baade Loven og Evangeliet, at Sjælene maatte komme til en ret Syndserkjendelse og gennem denne komme til Længsel efter Guds Naade i Jesus Kristus, saa vil jeg da vidne mod Djævelen og alt hans Væsen og alle hans Gjærninger.

Men Evangeliet viser os nærmere, hvorledes Djævelen bærer sig ad for at forhindre os i at naa Maalet. Han anfaldt vor Frelser, han vil ogsaa anfælde os. Men Gud være lovet! vor Frelser sejrede over ham; ogsaa vi skulle kunne forsage ham og sejre over ham, naar vi holde os i Troen til Jesus. Vi ville kortelig betragte Frelserens Kamp med Djævelen, saa vil vort Syn klares for, hvor snedigt han vil søge at hindre os i at naa Maalet. — Ude i Ørkenen, da Frelseren hungrede, gjorde Djævelen det første Anfald paa Frelseren. I Troen paa sin Faders Almagt til at bevare og opholde Livet ved hvert Ord, der udgaar gennem Guds Mund, sejrede Jesus over ham; det lykkedes ikke Djævelen at fremkalde Tvivl i hans Sjæl om, at han var Guds Søn. Djævelen vil paa lignende Maade anfælde Guds Børn. I Nødens og Trængselens Dage, det være sig nu timelige eller aandelige, vil han komme snedigt og vække Tvivl i deres Sjæle om, at de ere Guds Børn, som vilde han sige til dem: hvordan kunne I være Guds Børn? vare I virkelig det, da kunde Gud dog umulig lade eder komme og blive i slig Nød. Da gjælder det om ikke at lade sig overliste, men at sejre; og sejre kunne vi kun i Troen. Men hvilken Tro? spørger du. Jeg svarer: Troen paa Gud Fader, den Almægtigste, Himlens og Jordens Skaber; thi tror jeg paa ham, at jeg er født til hans Barn, da vil den Tro forvise mig om, at jeg har en almægtig og kjærlig Fader, som kan og vil hjælpe mig i den belejlige Stund; ethvert af hans Ord, der forjætte mig om

hans Naade, vil blive en Føde for min Sjæl og opholde mit Liv i Trængselens Dage. Saa vidner og bekjender jeg da, at jeg troer paa Gud Fader den Almægtigste, Himlens og Jordens Skaber, og at jeg kun i denne Tro kan sejre over Djævelens Fristelser i Nødens og Trængselens Tider.

Og oppe paa Tempeltindingen kom Djævelen med sin anden Fristelse; han vilde friste Jesus til Hovmod, til at gjøre letsindig og formastelig Brug af sin Guddoms Fødsel. Men Jesus sejrede alter over ham, fordi hans Hjerte hvilede i den ydmyge Tro — Jeg veed, at jeg her kommer til en hellig Stad, til en levende Menighed, der jo er som Staden, der ligger paa Bjergtet; men jeg veed tillige, at Djævelen ogsaa her vil komme og friste os til aandeligt Hovmod og til at gjøre et daarligt Brug af vort Barnnavn, friste os til letsindigt og forfængeligt Væsen. Da gjælder det om ikke at styrte sig ud i disse Fristelser, men at sejre over hans snedige Anløb, og sejre kunne vi kun i Troen. Hvilken Tro? spørger du. Jeg svarer: Troen paa Jesus Kristus, Guds enbaarne Søn, vor Herre osv.; thi har jeg denne Tro, da hviler mit Hjerte i Ydmyghed, og i denne bevares jeg alene fra de store Fald; thi Ydmygheden vil ikke til Vejrs, op paa den høje Tempeltinding for at tildrage sig Verdens Beundring og Forundring, tværtimod søger den ned til de ydmyge Steder, fordi den har lært at synge:

Ak søger de ydmyge Steder
I Støvet for Frelseren græder!
Da faa I vor Jesus i Tale,
Thi Roserne voxer i Dale.

Saa vidner og bekjender jeg da, at jeg tror paa Jesus Kristus, Guds enbaarne Søn, vor Herre, undfangen af den Helligaand, født af Jomfru Marie, pint under Pontius Pilatus, korsfæstet, død og begravet, nedfaren til Helvede, paa tredie Dag opstanden fra de Døde, opfaren til Himmelen, siddende ved Guds den almægtige Faders højre Haand; derfra han skal komme at dømme levende og døde.

Endnu et tredie Anfald gjorde Djævelen paa Jesus; fra det høje Bjerg viste han ham alle Verdens Riger og deres Herlighed og tilbød ham den, naar han vil falde ned og tilbede ham. Sejrende viser Herren ham tilbage med disse Ord: Vig bort Satan! thi der staar skrevet: Du skal tilbede Herren din Gud og tjene ham alene. Ogsaa dig og mig vil Djævelen anfælde i det

Smaa som i det Store med lignende Fristelser; han vil afmale for os denne Verdens Herlighed i verdslig Rigdom, Herlighed og Glæde og lokkende sige: Alt dette skal du faa Lod og Del i, naar du vil svigte din Frelser og tilbede mig, naar du vil give dig hen i Løgnens og Syndens Tjeneste; og hvor mange Guds Born faldt ikke i denne Fristelse, saa at de aldrig naaede Maalet, Sjælenes Frelsel. Men ogsaa i denne Fristelse kunne vi sejre i Troen. Hvilken Tro? spørger du. Jeg svarer: Troen paa den Helligaand osv.; thi har jeg denne Tro, da vidner Aanden med min Aand, at jeg er et Guds Barn, og da er jeg jo Arving til det evige Liv. Og hvad er al Verdens Herlighed mod det evige Liv, den evige Salighed? Tror jeg paa de Helliges Samfund, da staar jeg jo midt i dette og derinde føler jeg Herren at være med Freden og Kjærligheden, der binder Sjælene sammen, og jeg siger da: hellere fattig og ringe, hellere regnes mellem de oversete, enfoldige Guds Born, hellere inde i deres Vennekreds omkring vor fælles Ven Jesus, end blandt Verdens Store og Ejer af Verdens Rigdomme. Saa vidner jeg da, at jeg tror paa den Helligaand, een hellig almindelig Kirke, de Helliges Samfund, Syndernes Forladelse, Kjødets Opstandelse og det evige Liv.

Se nu har jeg allagt mit Vidnesbyrd for Eder. I denne mit Hjertes Tro vil jeg prædike og vidne for Eder, saa godt Herren giver mig Naade til. Jeg tør love Eder, at jeg vil være ærlig og oprigtig overfor Eder. Jeg elsker Friheden og derfor siger jeg til alle og enhver: følger eders Hjertes Overbevisning. Med Guds Hjælp skal jeg ikke fortrædige nogen Sjæl for hans Tros Overbevisnings Skyld. Jeg ønsker Eder, som ikke ville have med mig at gøre som Præst, Guds Naade og Velsignelse til det Skridt, I mene at ville gjøre. Af Eder venter og haaber jeg kun dette, at I skulle ville betragte mig som eders Broder i Kristus. Derom er jeg overbevist, at de Fleste af Eder vil med mig bede en Bøn for eders gamle Præst, som har staaet de mange Aar og fra dette Sted prædiket Guds Naades Evangelium for Eder. Saa beder jeg da til dig, kjære himmelske Fader, i Jesu Navn! send ham Trøst og Styrke i Prøvelsens Dage, led ham og før ham ved din Helligaand til Glæde og Velsignelse for ham og vor Kirke! Og hjælp du mig, min kjære himmelske Fader og Frelser med din Helligaand, at jeg kunde blive Sjæle her til Hjælp til at naa Maalet, Sjælenes Frelse. Amen!

Afskedsprædiken

i Ryslinge d. 25de November 1877.

Sexogtyvende Søndag efter Trinitatis.

(Matth. 11, 25—30).

Jeg slutter i Dag et for mig saare indholdsrigt Afsnit af mit Liv, betydningsfuldt for min hele aandelige Udvikling, rigt paa Kampe, Smerte og Lidelser, men ogsaa rigt paa Glæder og Vel-signelser. Det er mit Haab og min Glæde, at det ved Guds Naade heller ikke har været uden nogen Betydning og Frugt for Andre. Sjælden er vistnok nogen Præst draget med saa tungt Hjærte til sin Gjærning som jeg hin Dag for henved tolv Aar siden, da jeg første Gang stod i denne Kirke. Ude bag Gjærdet, hvor Børnehjemmel nu ligger, sad jeg og græd og bad, nogle Øjeblikke før jeg gik herind. Hvor var mit Hjærte fuldt af Uro og Angst for, hvad Fremtiden her vilde bringe! Jeg stod her som Fremmed, kjendte ingen Guds Børn, men vidste tværtimod, at mange Øjne ikke saae venligt paa mig. Men var det svært for mig at begynde min Gjærning her paa dette Sted, saa er det visselig nu ogsaa usigelig tungt for mig at slutte den. Aaget eller Byrden er dog Gud være love! nu en anden; den Gaug knugedes mit Hjærte af Angst og Mismod, nu er det nok trykket af Sorg men tillige smeltet af Kjærlighedens Vemod, fordi jeg skal skilles herfra; thi nu staar jeg jo her omgivet af mange kjære Venner, som se mildt

og kjærligt til mig og som nodigt, det veed jeg, sige mig Farvel. Jeg maa opfyde al min Kraft for ikke at blive overvældet af den Bevægelse og Smerte, som fylder mit Hjærte nu i Adskillelsens Øjeblik. Men ind i denne Smerte blander der sig dog en forunderlig Glæde ved Tanken eller Erindringen om, hvor megen Velsignelse, hvor mange lykkelige Timer Herren i sin Naade har skænket mig, medens jeg virkede her. Herpaa vil jeg fæste mit Blik for at faa Kraft til at aflægge mit sidste Vidnesbyrd. Som jeg den første Gang, jeg prædikede i denne Kirke, sagde: Herren fører sine Hellige underligen (Ps. 4, 4), saaledes siger jeg det samme den sidste Gang. Jeg er bleven mere rig, end jeg var, paa Erfaring om, at »Herrens Veje ere idel Godhed og Sandhed (Ps. 25, 10). Herren har lært mig ogsaa for mit Vedkommende at sande hans Ord ved Profeten: »Jeg kjender de Tanker, jeg har tænkt om Eder. Tanker om Fred og ikke om Ulykke, for at skænke Eder en Fremtid og et Haab I skal paakalde mig, gaa hen og bede til mig, og jeg vil høre Eder; I skal søge mig og finde mig, naar I spørge om mig af Hjærtet. (Jer. 29, 11—12). Sandheden af Apostlens Ord: Herren formaar over alle Ting at gjøre langt overflødiggere, end hvad vi bede eller forstaa (Eph. 3, 20), har jeg i rigt Maal faaet stadfæstet, naar jeg nu ser tilbage paa, hvorledes han har hjulpet mig i min Gjærning her, ført mig gennem Kampe og Lidelser, haaret mig med al min Synd og Usselhed. Da jeg første Gang prædikede i Ryslinge Kirke, samlede jeg mit Vidnesbyrd om dette opmuntrende og til skyndende Ord: Lader os stræbe efter at naa Maalet! Mange Brødre og Søstre, som i Aarenes Løb samledes med os her i denne Kirke, have efter Haabet naaet dette, de ere nu hjemme hos Herren; Navnene paa Mange af disse Kjære staa levende og uudsletteligt for min Erindring. Men vi kjære Venner! ere endnu paa Vejen til Maalet I ikke faa Aar have vi vandret sammen; sidste Gang jeg staa som eders Præst i den gamle, kjære Kirke, som gjemmer for mig og ogsaa for eder saa mange dyrebare Minder, vil jeg kaste

et Tilbageblik paa Vejen, vi vandrede sammen

Jesus er Vejen til Saligheds-Maalet. Som jeg i min første Prædiken her først og fremmest pegede paa ham, saaledes skal

det ogsaa i den Sidste være ham, som jeg ud fra Dagens Evangelium vidner om. Han siger heri: »Alle Ting ere mig overgivne af min Fader; mig er givet al Magt i Himmelen og paa Jorden« (Matth. 28, 18). Som Frelser udøvede han denne Magt, da han sejrede paa Jorden over Djævelen, Synden og Døden, Menneskeslægtens Fjender; og han udøver den nu ved at gjøre hver Enkelt, som vil annamme ham, delagtig i denne Frelse og føre ham til Frelsens Maal. Derfor er han nu Vejen. Jeg fortroster mig til, at jeg ved Helligaandens Hjælp har peget paa Fjenderne, som ville hindre os i at naa Maalet, men ogsaa vidnet om Jesus Kristus, vor bedste Sjellevn, som kan og vil føre os dertil. Jeg har vidnet, saa godt jeg kunde, om Synd og om Naade. Kun som Gud Faders Børn kunne vi naa Maalet, komme ind i hans Faderhus. Derfor gjælder det om at komme til Sønnen; thi »Ingen kjender Faderen uden Sønnen, og den, som Sønnen vil det aabenbare«. Derfor kaldte jeg ad Eder, jeg tror, jeg tør sige, fra Hjærtet og med fuld Røst: Kommer til Jesus! Blander der sig end Skrøbelighed og Svaghed ind i ethvert menneskeligt Vidnesbyrd, jeg tror dog, Brødre og Søstre! at I ville give mig det Vidnesbyrd, at dette var Grundtonen i al min Tale: Kom til Jesus! kun i ham kunne I vorde Guds Børn, kun baarne af hans Naade kunne I naa Maalet. Ja, jeg tør sige det: Jeg har ikke sagt: Kom til mig! del mit Syn, mine Anskuelser, antag mine Betragtninger og Meninger; nej! jeg har vidnet: Kom til Jesus! — Sønnen vil det aabenbare. Han aabenbarer, hvem Faderen er, hvem han selv er og hvad hans Gjerning er, gennem Helligaanden, som tager af Hans og forkynder os (Joh. 16, 14). Helligaanden bruger Mennesker som sine Redskaber. Jeg veed, at jeg atter og atter har bedt om Aandens Gave, bedt med David: Skab i mig et rent Hjærte og forny i mig en stadig Aand; tag ikke din Helligaand fra mig (Ps. 51). Jeg troer derfor, og dette er min usigelige store Glæde, at Herren i sin Naade har brugt mig som sit Redskab i denne Kirke og de mange andre Steder paa disse Egne, i Husene og under Guds fri Himmel, til at kalde nogle Sjæle til Jesus. For Nogle — hvor mange vil en anden Gang blive set — har Jesus aabenbaret sig i disse Aar ogsaa gennem sit Vidnesbyrd; de lærte sig selv at kjende som Syndere og tog som umyndige Smaa mod Jesus og hans Evangelium. Ja, ikke sandt, Brødre og Søstre! der er ikke Faa af Eder, som ville vidne, at I fandt Hvile hos Jesus ogsaa her i denne Kirke, naar hans Evangelium forkyndtes, eller naar I samledes ved hans

Nadverbord. I ere tidt komne mange langvejs fra, besværede under timeligt og aandeligt Arbejde og Møje, men ere gaaede her fra Kirken, fra vore mange Møder inde paa Skolen og i mit Hjem her lige over for, lette og glade om Hjærtet, fordi I mærkede det, at Jesus kan gjøre Byrden let og give os den Trøst, at Aaget, vi maa bære heneden, er gavnligt for der under at lære af Jesus at være sagtmødige og ydmyge af Hjærtet, den allerbedste Lærdom; thi kun de Ydmyge giver Gud Naade. Og hvor mange Gange have vi ikke dyrebare Venner! haft velsignede Hviletimer med hinanden i de Helliges Samfund, naar vi mærkede, at Herren udgød sin Kjærlighed over os, saa at vi elskede hverandre som Brødre og Søstre og sang glade Psalmer og Lovsange med hinanden! Mit Hjærte gennemstrømmes nu af Glæde og Taknemlighed ved Mindet om, hvorledes den Herre Jesus Kristus saa tidt aandede sin Fred og Glæde ind i vore Hjærter, saa at vi ret folte, at vi vare en levende Menighed, Gud Faders kjære Børn, der turde haabe, at disse lykkelige Timer kun vare en Forsmag paa den Salighed, vi skulle nyde med hinanden i al Evighed, naar vi have naaet Maalet. Du være takket, himmelske Fader i Jesu Navn for al denne Naade, al denne Velsignelse!

Men Guds Kirke paa Jorden, hvor Jesus udøver den Magt, som er ham given, hvor han kalder Syndere til sig og giver dem Hvile, er henede den stridende; først naar Maalet er naaet, kommer Sejren, den uafbrudte Hvile. Og Striden er jo ikke blot udadtil mod Kirkens Fjender, Djævelen og alle hans Tjenere, ikke blot indadtil i hvert enkelt troende Menneskes Hjærte, men ogsaa indadtil mellem Guds Børn, dels fordi vi endnu kun forstaa stykkevis, kun se ved et Spejl, i en mørk Tale (1 Kor. 13, 9, 12), saa at der kommer Kamp om de forskellige Syn, Anskuelser og Betragtninger angaaende det, som hører Guds Rige til, dels fordi der endnu hænger saa meget Syndigt ved os, Ukjærlighed, Dømmesyge, Hovmod osv. Jeg vil et Øjeblik se tilbage paa den kirkelige Kamp, som vi have oplevet med hinanden paa disse Steder. Ja, hvor vare Sindene ikke bevægede, hvor faldt Ordene skarpe, hvor blev der fældet mange haarde og ukjærlige Domme, da der med mit Komme hertil dannede sig to Kirkeskarer! Jeg led i Begyndelsen frygteligt under denne Kamp og Mange med mig. Kampen mod Verden udadtil har jeg aldrig frygtet; den har tvertimod været et godt Middel til at holde mig vaagen og anspore min Kraft. Men Kampen indbyrdes mellem Guds Børn, haarde Domme over dem, som ville tjene den samme Herre og Frelser,

fordi deres Syn i denne eller hin Retning var mangelfuld, har altid været mit Hjærte imod. Thi Hovedsagen er dog Livet og ikke Lyset, Læren, hvor vigtig denne end i og for sig er. Men jeg kalder eder Brødre og Søstre! i Dag til Vidne paa, at jeg ingensinde, hverken skjult eller nabent, i mit Vidnesbyrd i denne Kirke eller uden for samme, har angrebet anderledes-Tænkende eller frakjendt andre Troen og Livet, fordi de i dette eller hint havde et andet Syn end jeg. Jeg kom hertil med den ærlige Villie, med det oprigtige Frihedssind, at jeg ikke vilde fortrædige de Guds Børn, som her samlet sig om deres gamle Præst. Jeg tror, at de nu ville give mig det Vidnesbyrd, at jeg heller ikke har gjort det. Jeg kan frit løfte min Pande overfor dem, jeg veed, at jeg har været ærlig og frisindet overfor dem. Men selv om jeg tør sige, at jeg med min gode Villie ikke vilde give Bidrag til, at Striden skulde blive hæftigere og Sindene bittere og ukjærligere, saa skal jeg visselig bekjende, at jeg ofte har følt Bitterhed i Hjærtet, og at mangt et bittert Ord i personlige Samtaler er kommen over mine Læber. Men jeg veed, at jeg har kæmpet her imod og bedt Herren tilgive mig og tage det fra mig. — Men alt som Aarene gik, lagde Striden og Bitterheden sig dog mere og mere. Og det er nu med inderlig Glæde jeg mindes, at den Stund ved Guds Naade kom, da ikke alene vi, som vare Præster i de to Menigheder, som samledes her, kom hina den nærmere, men da ogsaa Forholdet mellem Guds Børn fra begge Sider blev langt bedre, friere og kjærligere. Lidt efter lidt lagde de stærke Storme sig, og vi fik stille, lykkelige Timer, hvor de Fleste af os kunde mødes i Fordragelighed, Fred og Kjærlighed. Een Tro, een Daab, een Gud og alles Fader blev inere og mere det, der samlede os sammen. Man har talt meget om Omslag i min kirkelige Betragtning og Stilling. Gamle Brødre og Venner have dømt mig strængt, fordi jeg vilde række Haand til Troende af en anden kirkelig Retning; Adskillige vendte sig bort fra mig. Dette har tidt smertet mig dybt. Den samme Tro, jeg bekjendte ved mit Komme, bekjender jeg endnu. I Hovedsagen, det, som det kommer an paa for at naa Maalet, veed jeg ikke, at jeg har stillet mig anderledes, eller prædiker Andet i de senere Aar end fra Begyndelsen. Men saa vist som Herren i sin Naade vil føre sine Børn frem fra Klarhed til Klarhed, saa vidner jeg med Tak til ham, ogsaa med Tak til mange Andre, ikke mindst til den af Herren højt benaadete Mand, der staar som Præst i den fri Menighed her, og til hvem jeg nu staar i et broderligt,

kjærligt Forhold, at ogsaa jeg har vundet mere Klarhed over Guds Riges Ting i de Aar, jeg virkede her. Der falder nu for mig langt mere Lys over min Daabspagt, over den Stund, da Herren talte sit gjenfødende Ord til mit Hjerter. Andre have sikkert en fastere og klarere Opfattelse heraf end jeg. Men deri har jeg altid ovet mig, ikke at gaa i andres Ledebaand og ikke i mine Ord at gaa videre end jeg selv havde vundet indre Klarhed og sikker Overbevisning. At følge Mennesker, selv om jeg troede, at de vare langt forud for mig baade i den ene og anden Henseende, har jeg aldrig villet eller kunnet, fordi det ikke syntes mig at kunne bestaa med fuld Sandhed; at svigte den, lønner sig aldrig, selv om det i Øjeblikket syntes, som om man vandt der- ved. Men dette navnlig staar nu langt klarere for mig end forhen, at det er om Daabspagten, Guds Menighed kirkeligt maa samles; thi i og med denne have vi jo een Tro, een Daab, een Gud og alles Fader. Mere forlanger Herren ikke, saa maa vi heller ikke forlange Mere for at fordrage og elske hverandre. Staaende paa denne Grund, maa Guds Børn kunne lære ved Aanden at give hverandre al den Frihed med Hensyn til Anskuelse og Opfattelse, som er nødvendig, for at de kunne bevare den indbyrdes Kjærlighed. Men den Erfaring, vi have gjort, om hvorledes to levende Menighedskredse, efterat have staaet skarpt og bittert over for hinanden, kunne nærme sig hinanden, lære at holde Fred og være venlige og kjærlige overfor hinanden, den er ikke alene i og for sig glædelig, men den aabner ogsaa i Haabet Udsigt til, at Guds Børn her i Danmark efter de hæftige Kirkekampe skulle mødes og finde hinanden paa den fælles Trogrund til Velsignelse for den hele Kirkes Fremvæxt, saavel som til Fred og Glæde for de enkelte Troende. Jeg tror, at det, som er sket her i Ryslinge, er et lille bebudende Tegn i Retning af kirkelig Fred, Frihed, og Fordragelighed, og at vi ogsaa her har ydet et lille Bidrag for vort Kirkesamfund til at naa fremad mod dette Maal.

Og nu Brødre og Søstre! et Par Ord om Grundene til, at jeg drager bort. Jeg tror, at det er Guds Villie, paa anden Maade kan jeg ikke faa en Forklaring, der kan berolige og trøste mit Hjerter. At Hensynet til større Indtægter har udøvet sin Indflydelse, er ganske vist. Jeg tror dog at turde sige, at dette ikke er Hovedgrunden. I mange Aar laa den Tanke mig saare fjærn at forlade det kjære Ryslinge; det syntes mig umuligt med frit Forsæt at forlade et Sted, hvortil jeg folte mig bundet med

Kjærligheds Baand. og hvortil der knyttede sig saa mange store og indholdsrige Minder. I de senere Aar er den Tanke dog atter og atter kommen frem i min Sjæl: du maa herfra, her er ikke længere din Plads. Jeg stred imod den, fik til enkelte Tider Fred og Stilhed i Sjælen; men Uroen kom igjen. Jeg tror, at Vorherre har brugt mig til det, hvortil han kunde bruge mig paa denne Virkeplads, og at dette er Grunden, hvorfor jeg skal herfra. Tidt kommer den Tanke dog ogsaa op i min Sjæl, at min Synd og Usselhed kan være Grunden; det vil engang klares. Men Herren heder jeg om, at han vil tilgive mig den for Jesu Skyld og ikke unddrage mig sin Velsignelse til min Virksomhed der, hvor jeg nu gaar hen. I veed ogsaa Brødre og Venner! at min Evne fra Herren meget gaar i Retning af det at vække. Er Troen en urolig Ting, som en har sagt, saa er denne Side af Troen stærkere i min Sjæl end Hvilen, Freden og Glæden. Gud uddeler til enhver i Besynderlighed, som han vil. Den Evne, han gav mig, tror jeg at turde sige, har jeg benyttet, om ogsaa under Synd og Skrøbelighed. Jeg tror, at I, naar I mindes min Virksomhed paa disse Egne, ville indrømme, at jeg har arbejdet med mit Pund, i mange Aar under stor legemlig Svaghed, saa at jeg tidt var dødtæt. Ved Guds Naade blev der samlet til denne Kirke en ikke lille levende Menighed. At den ikke drog fastende bort herfra paa vore Søndage, at jeg fik Naade til at lægge for af Guds Huses gode Ting, er mit Haab og min Glæde. Men jeg vil heller ikke i Dag fortie, hvad jeg navnlig i de senere Aar saa tidt har udtalt, at Tiden synes mig at være kommen, da Guds Menighed ikke blot skal nyde men ogsaa arbejde, og det i Flok, for Alt det, som der kjendeligt nok er stor Trang til, arbejde for at Troen kan blive virksom i Kjærlighed. Jeg har kaldt paa Eder til dette Arbejde; et Lidet fik vi taget fat paa, saasom, det lille Børnehjem derude — glem det ikke! — men langt mere staar dog tilbage. Dette Arbejde vilde dog ikke ret lykkes for mig. Skylden var vistnok mest min egen; jeg manglede Udholdenhed, Taalmodighed og Kjærlighed. Ogsaa dette har været medvirkende til min Beslutning om at rejse herfra. Gid en anden bedre end jeg maa kunne føre an til dette Arbejde, som Guds Menighed ikke uden at svigte sit Kald i Verden kan lade ligge, og det til ikke mindst Skade for sig selv.

Og nu Farvel mine kjære Brødre og Søstre! For al Kjærlighed, Trofasthed og Venskab, for alle eders Opofrelser og store Gaver til mig og Mine i de svundne Aar, siger jeg eder nu Tak

af mit hele Hjærte. Tak for de mange Gange, I vilde komme at høre mit Vidnesbyrd her i denne Kirke. Tak for Gjæstfrihed og Venlighed mod mig, naar jeg kom i eders Hjem, Tak for Møderne ogsaa i mit Hjem. Dig, min kjære Broder og Ven, som hjalp mig saa godt og kjærligt i denne Kirke, takker jeg hjærteligt; vort Forhold var jo altid saa frit, fredeligt og kjærligt; jeg vil komme til at savne Dig meget. Og Eder, I mine kjære Venner, som jeg arbejdede sammen med inde paa Højskolen, den Skole jeg viede meget af min Kraft, hvor jeg har haft saa mange lykkelige Timer sammen med mange ædle, unge Mennesker, der lyttede til eders og mit Ord om det Bedste, vi vidste at fortælle dem, — ogsaa Eder bringer jeg en hjærtelig Tak for eders Kjærlighed og Overbærenhed imod mig. Ogsaa Eder vil jeg visselig tidt komme til at savne i mit nye Hjem.

Mit sidste Ord i Afskedsstunden til eder Alle, Brødre og Søstre! skal være Apostlens i Dagens Epistel: Han selv, den Fredens Gud, hellige Eder ganske og aldeles! og gid eders ganske Aand og Sjæl og Legeme maa bevares ustraffeligen i vor Herres Jesu Kristi Tilkommelse! Han er trofast, som os kaldte, han skal gjøre det. Ja han skal gjøre, at vi naa Maalet, vore Sjæles Frelse. Ja, du er trofast, du Fredens Gud! Du har gjort det, du har hjulpet mig af Naade og Barmhjørighed i min Gjærning her paa dette Sted. Derfor takker jeg dig nu i Jesu Navn. Hjælp mig fremdeles; hjælp mine Brødre og Søstre, som jeg nu skilles fra, hjælp os Alle, at vi hisset ved din Tilkommelse maa samles hos dig! Amen.